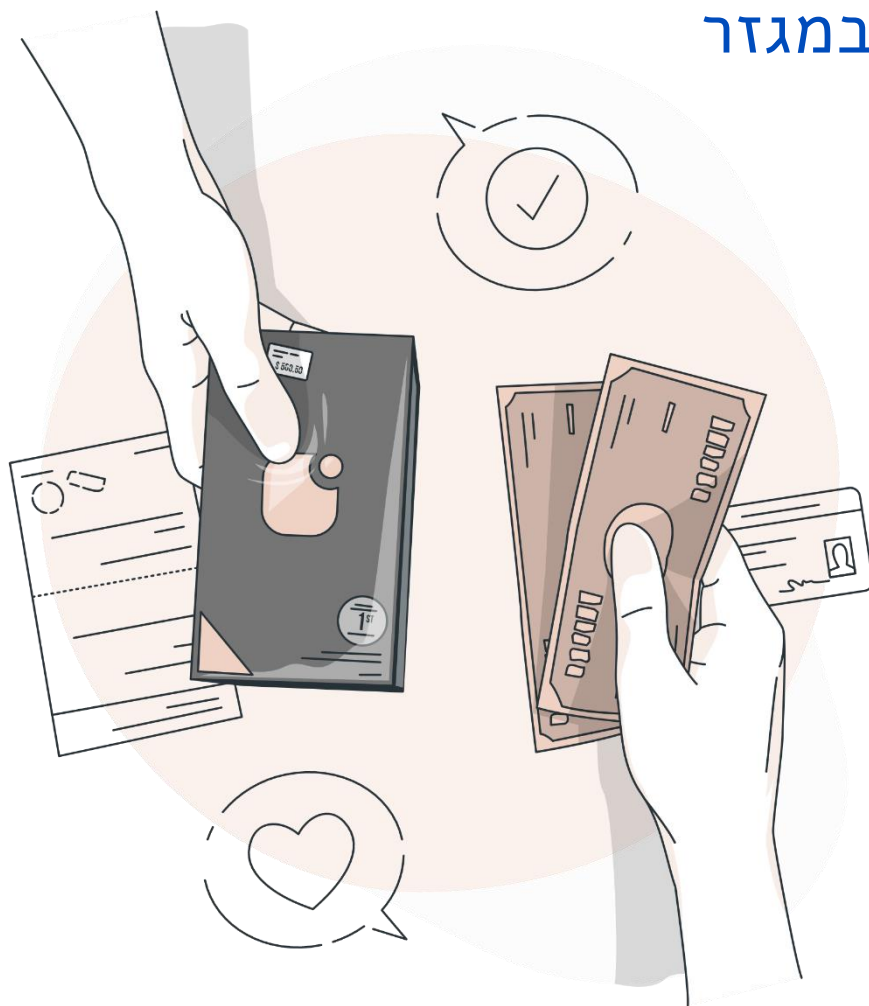

מחקר שוק:
בנקאות במגזר
הערבי¹

¹ מחקר זה בוצע ונכתב על ידי כלכלניות חטיבת המחקר של רשות התחרות: פאטמה סייד אחמד וד"ר ענת אלכסנדרון. אנו מודות לאלעד כהן על תרומתו לבדיקת התחרות הגיאוגרפית.

המערכת הבנקאית בישראל מאופיינת במבנה ריכוזי.² בשוק פועלות חמש קבוצות עיקריות: בנק לאומי לישראל בע"מ (להלן **בנק לאומי**), בנק הפועלים בע"מ (להלן **בנק הפועלים**), קבוצת מזרחי טפחות הכוללת את בנק מזרחי טפחות בע"מ (להלן **בנק מזרחי**) ואת בנק יהב לעובדי מדינה בע"מ (להלן **בנק יהב**), קבוצת דיסקונט הכוללת את בנק דיסקונט לישראל (להלן **בנק דיסקונט**) ובנק מרכנתיל דיסקונט בע"מ (להלן **בנק מרכנתיל**), קבוצת הבינלאומי באמצעות הבנק הבינלאומי הראשון לישראל (להלן **הבינלאומי**) ובנק מסד בע"מ. **נתח שוק של חמש הקבוצות מתוך סך נכסי המערכת הבנקאית עומד על כ-3.99%**

בשנים האחרונות ננקטו שורה של צעדים לקידום התחרות ולצמצום הריכוזיות בהספקת שירותי בנקאות,⁴ אך התחום עדיין מאופיין ברמת תחרותיות נמוכה. במקביל לכך, עלו טענות לרמת תחרותיות נמוכה אף יותר בהספקת שירותים בנקאיים ללקוחות ערבים בהשוואה ללקוחות יהודים.⁵ טענות אלו נוגעות למספר סוגיות: פעילות מצומצמת יותר של בנקים במגזר הערבי וכפועל יוצא רמת ריכוזיות גבוהה יותר; היעדר נגישות לאשראי למשקי בית ולעסקים קטנים וזעירים ובפרט היעדר נגישות למשכנתאות וכן מחירים גבוהים יותר של אשראי שאינו מיועד לדיור במגזר הערבי בהשוואה למגזר היהודי.

על רקע טענות אלו, ולנוכח חשיבות התחרות באספקת שירותים בנקאיים, בפרט אשראי, ערכה רשות התחרות מחקר שוק בעניין התחרות באספקת שירותי בנקאות למשקי בית ולעסקים קטנים במגזר הערבי. השאלות המרכזיות שבהן עוסק המחקר הן:

1. האם קיים הבדל במבנה השוק בהספקת שירותי בנקאות בין המגזר הערבי והמגזר היהודי? בפרט, האם קיימים פערים ברמת הריכוזיות בין שני המגזרים?
2. האם קיימים פערי מחירים בין המגזר הערבי והמגזר היהודי, בפרט בהתייחס למחיר האשראי למשקי בית ולעסקים קטנים?
3. ככל שקיים הבדל במבנה השוק, האם ישנן אינדיקציות התומכות בהשפעתו על רמת המחירים? לחילופין, האם לבנקים יש כוח שוק גדול יותר כלפי לקוחות ערביים בהשוואה ללקוחות יהודיים?
4. האם קיימים חסמי כניסה ספציפיים שמגבילים את הכניסה או את יכולת ההתרחבות של שחקנים נוספים, או של שחקנים שהיקף פעילותם מצומצם, לפעילות במגזר הערבי?

² על-פי הדו"חות הכספיים של הבנקים, מדד הרפינדל-הירשמן על בסיס נתחי שוק בנכסי המערכת ובסך האשראי נטו עמד בשנת 2021 על כ-2,300 נקודות וכ-2,200 נקודות, בהתאמה. על-פי הדו"ח הרביעי של הוועדה לבחינת התחרות בשוק האשראי חלה ירידה ברמת הריכוזיות בהספקת האשראי הבנקאי הקמעונאי מסוג אשראי צרכני ואשראי לעסקים קטנים וזעירים בתקופה שבין החודשים דצמבר 2016 ודצמבר 2021, הנובעת מירידה בנתחי השוק של הבנקים הגדולים לצד עליה בנתחי השוק של הבנקים הבינוניים ([קישור](#), ע"מ 5-8).

³ על פי הדו"חות הכספיים של הבנקים לשנת 2021.

⁴ בכלל זה, חוק נתוני אשראי, חוק שירותי מידע פיננסי ורפורמת מעבר בקליק.

⁵ לדוגמה: ישיבת ועדת הכלכלה ביום 6.3.2022 ([קישור לפרוטוקול](#)), ישיבת ועדת החקירה הפרלמנטרית משיבת ועדת החקירה הפרלמנטרית להתנהלות המערכת הפיננסית בהסדרי אשראי ללווים עסקיים גדולים ביום 2.12.2018 ([קישור לאתר הועדה](#)).

מחקר זה מתבסס על ארבעה מסדי נתונים עיקריים שנאספו מחמש הקבוצות הבנקאיות, ומבנק ירושלים (להלן **הבנקים**) וכן מבנק הדואר. מסדי נתונים אלו הם:

1. מסד נתונים פיננסי של סניפים נבחרים (להלן **מדגם הסניפים**): מסד נתונים זה מכיל נתונים מפורטים ביחס לפעילותם העסקית של 347 סניפים בשנת 2019.⁶ מדגם הסניפים כולל את כל הסניפים שפעלו במגזר הערבי בשנת 2019.⁷ חלקם של סניפים אלה במדגם מגיע לכ-35% מכלל הסניפים הנדגמים, בעוד שמתוך מעל 750 הסניפים אשר פעלו במגזר היהודי בשנת 2019,⁸ נבחר מדגם של 219 סניפים שפעלו ביישובים יהודיים בעלי מאפיינים חברתיים-כלכליים או פריפריאליים דומים לאלו של יישובים במגזר הערבי. טבלה 1 להלן מתארת את התפלגות הסניפים בישראל ובמדגם לפי מגזר האזור הסטטיסטי שבו ממוקם הסניף.⁹

טבלה 1: **מדגם הסניפים לעומת כלל הסניפים**

מגזר הסניף (על פי האזור הסטטיסטי בו ממוקם הסניף)	הסניפים במדגם	כלל הסניפים
יהודי	219	777
ערבי	121	121
מעורב	7	39
סה"כ	347	937

מקור: דיווחי הבנקים לבנק ישראל בשנת 2019 במסגרת הוראת דיווח שמספרה 846

2. מסד נתוני כתובות של לקוחות משקי הבית של הבנקים בכלל הסניפים (להלן **נתוני הכתובות**): מסד נתונים זה כולל את כתובותיהם של כל הלקוחות הפעילים של הבנקים בשנת 2019. בנוסף, עבור כל לקוח ישנה אינדיקציה האם מדובר בלקוח חדש.¹⁰ יובהר כי נתוני הכתובות נאספו ברמת הרחוב ולא ברמת הכתובת המדויקת וכן לא הוצלבו עם כל מידע אחר בנוגע ללקוחות, מטעמי פרטיות.

⁶ המחקר האמפירי מתייחס לשנת 2019, טרם תקופות הקורונה, כך שהשלכותיה על השוק הפיננסי אינן כלולות במחקר ובממצאיו.

⁷ למעט שלושה סניפי בנק מסד השייך לקבוצת הבנק הבינלאומי.

⁸ ע"פ דיווחי הבנקים לבנק ישראל במסגרת הוראת דיווח 846 בשנת 2019.

⁹ האזורים הסטטיסטיים הם יחידות גאוגרפיות קטנות והומוגניות ככל האפשר, ובאמצעותם ניתן לשקף את המאפיינים הייחודיים של אזורים בתוך היישוב. אזור סטטיסטי מונה בדרך כלל 3,000-5,000 תושבים. זוהי היחידה הגאו-סטטיסטית הקטנה ביותר שלגביה מפורסמים נתונים סטטיסטיים רשמיים (מתוך [מילון המונחים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה](#)).

¹⁰ לקוח חדש הוגדר במסגרת הדרישה כלקוח אשר לא היה לו חשבון פעיל בבנק בשנת 2018.

במסגרת המענה, נתקבלו מעל 7.2 מליון כתובות של לקוחות ולאחר עיבודי הנתונים, סך הכתובות המזוהות ששימש בבדיקה עמד על 6.6 מליון תצפיות.¹¹

טבלה 2: התפלגות נתוני כתובות לפי מגזר הלקוח¹²

מגזר	% מהמדגם
יהודי	88%
ערבי	12%
מעורב	0%
סה"כ	100%

מקור: מענה הבנקים על דרישת הנתונים, עיבוד רשות התחרות

3. מסדי נתונים המבוססים על הוראות דיווח לפיקוח על הבנקים עבור התקופה 2017-2019: בכלל זה, הוראת דיווח שמספרה 846 הכוללת דיווח שנתי על פעילות סניפים (להלן הוראת דיווח 846) לרבות סך האשראי הקמעונאי והפקדונות הקמעונאיים בסניף, מספר החשבונות המנוהלים בסניף ועוד.
4. מסד נתוני בנק הדואר: מידע על סניפי בנק הדואר, מספר לקוחות כולל והרכב הלקוחות על פי מגזר.

כאמור, המחקר מתמקד בהשוואה של מצב התחרות באספקת שירותי בנקאות במגזר הערבי לעומת זה שבמגזר היהודי. נדגיש כי זיהוי המגזר התבצע על בסיס גיאוגרפי-סטטיסטי ולא אישי. כך, על פי העניין שויכה כתובת הסניף או כתובת הלקוח לאזור סטטיסטי. קביעת המגזר התבצעה על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה על אודות הדת העיקרית באזור הסטטיסטי. מגזר יהודי כולל אזורים סטטיסטיים שבהם החלק הארי של התושבים הוא יהודי, מגזר ערבי כולל אזורים סטטיסטיים בהם החלק הארי של התושבים הוא מוסלמי, נוצרי או דרוזי.¹³

¹¹ הרחבה בעניין זה בסעיף 6.4 בנספח.

¹² כפי שיפורט בהמשך, זיהוי המגזר התבצע על בסיס גיאוגרפי-סטטיסטי ולא אישי.

¹³ לעיתים אוכלוסיית הבדואים מסווגת על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה כקבוצת אוכלוסייה נפרדת. במחקר זה, קבוצה זו אוחדה עם קבוצת "ערבים". כמו כן, ישנו מספר מצומצם של אזורים סטטיסטיים המוגדר כ"מעורב". אלה לא שויכו למגזר "יהודי" או "ערבי".

2.1 היקף מופחת של צריכת שירותים בנקאיים בקרב לקוחות ערביים

כאמור, בסיס נתוני הכתובות המזוהות מכיל כ- 6.6 מליון כתובות של לקוחות משקי בית.¹⁴ טבלה 2 לעיל מתארת את התפלגותן של כתובות אלו לפי המגזר של האיזור הסטטיסטי שלהן. מהטבלה ניתן לראות שבסה"כ 88% מלקוחות משקי הבית של המערכת הבנקאית הם לקוחות המגיעים מאזורים סטטיסטיים יהודיים (להלן **לקוחות יהודיים**) בעוד ש- 12% מהם הם לקוחות מאזורים סטטיסטיים ערביים (להלן **לקוחות ערביים**). על-פי נתוני הלמ"ס,¹⁵ נכון לסוף שנת 2019, שיעור הערבים מתוך כלל האוכלוסייה בישראל עומד על 21%, ושיעור הערבים בני 16 ומעלה עמד על 20.2%.¹⁶ כלומר, קיים ייצוג חסר במדגם לחשבונות בנק של אוכלוסייה ערבית. כ-30% מהפער ניתן להסבר כבעיית נתונים בגין זיהוי חסר של כתובות (מיתרגם לייצוג חסר של כ-2.5 נקודות אחוז במדגם).¹⁷ שארית הפער (כ-70%) משקפת ככל הנראה שימוש מופחת בשירותים בנקאיים בקרב החברה הערבית (אחראי לייצוג חסר של כ-5.5% נקודות אחוז במדגם). להלן שתי אינדיקציות עיקריות לכך:

1. שיעור נמוך יחסית של משקי בית ערביים המחזיקים בחשבונות בנק: לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בשנת 2018, שיעור משקי הבית במגזר הערבי שיש להם חשבון בנק עמד על 87.3%. שיעור הנמוך מזה שבקרב משקי בית במגזר היהודי ואשר עמד על 99.2% באותה שנה.¹⁸
2. שימוש מוגבר בשירותי ניהול חשבון בבנק הדואר: בשנת 2019 בנק הדואר הפעיל 519 סניפים ברחבי הארץ כאשר 21% מהם פעלו באזורים ערביים. במסגרת זו, בנק הדואר ניהל חשבונות עבור מאות אלפי לקוחות, כאשר שיעור הלקוחות הערביים מכלל הלקוחות גבוה משמעותית מחלקם באוכלוסייה.¹⁹ נדגיש כי בנק הדואר מציע מגוון שירותים בנקאיים מצומצם שאינו כולל היבטים משמעותיים של פעילות בנק מסחרי, לרבות העמדת אשראי, ועל כן אינו נלקח בחשבון בנייתו היצע השירותים הבנקאיים בבדיקה המובאת כאן.

¹⁴ פחות מ-0.5% מסך הכתובות הן כתובות הנמצאות באיזור סטטיסטי מעורב או שלא היה ניתן לשייך את הכתובת לאזור סטטיסטי קיים במאגרי נתוני הלמ"ס.

¹⁵ מתוך לוח "אוכלוסייה, לפי מחוז ונפה, קבוצת אוכלוסייה, מין וגיל, סוף 2019" ([קישור](#))

¹⁶ כל קטין שמלאו לו 16 שנים רשאי לפתוח חשבון בנק ללא צורך בהסכמת הוריו או האפוטרופוס שלו, הוראת ניהול בנקאי תקין - 416 לעניין חשבונות קטינים.

¹⁷ הסיבה לזיהוי החסר - אי דיוקים בכתובות. לא היה ניתן לזהות את מיקומן הגיאוגרפי של מעל 300 אלף כתובות בשל אי דיוקים בפרטי הכתובות שנמסרו. מהתרשמות כללית, חלק ניכר מכתובות אלו הן כתובות שככל הנראה ממוקמות בישובים במגזר הערבי. אך מאחר ובחלק מהישובים או מהאזורים הסטטיסטיים שבמגזר הערבי אין רישום מדויק של כתובות (לא נוהגים שמות רחובות או מספור בתיים), כתובות אלו לא אותרו ולכן הן הושמטו ממסד נתוני הכתובות.

¹⁸ הלמ"ס, בעלות על נכסים פיננסיים של משקי בית - ממצאים מתוך סקר ארוך טווח 2018, דצמבר 2019.

¹⁹ על פי נתונים שהועברו על-ידי בנק הדואר.

2.2 קיימת מידה גבוהה של הפרדה בצריכת השירותים בין המגזר היהודי לערבי

בחינת הקשר בין מיקום הסניף לבין הרכב הלקוחות (התפלגות לקוחות יהודים וערבים, כפי שמזוהים באמצעות מקום מגוריהם) מעלה כי לצרכי בחינה זו, ניתן להגדיר "מגזר סניף", כלומר סניף כ"יהודי" ו"ערבי" על בסיס מיקומו בלבד. בתוך כך, 95% מלקוחות הסניפים הממוקמים באיזורים סטטיסטיים יהודיים גרים באיזורים סטטיסטיים יהודיים בעוד ש-82% מלקוחותיהם של סניפים הממוקמים באיזורים סטטיסטיים ערביים גרים באיזורים ערביים.²⁰

נוכח האמור, ניתן לומר כי בהקשר של אספקת שירותי בנקאות למשקי בית, המגזר היהודי והמגזר הערבי הם במידה רבה שווקים נפרדים. כלומר, נוכח דפוסי הצריכה הגיאוגרפיים, הפעילות הבנקאית במגזר היהודי צפויה לשמש רסן מוגבל לכל היותר על אספקת שירותים בנקאיים למשקי בית ביישובים ערבים.

2.3 ריכוזיות גבוהה יותר בהספקת שירותים בנקאיים למגזר הערבי

ככלל, שוק הבנקאות הקמעונאית בישראל הוא שוק ריכוזי הסובל מחסמי כניסה ומעבר ומיעוט תחרות.²¹ בעיה זו ניכרת ביתר שאת בהספקת השירותים הבנקאיים למגזר הערבי, בו רמת הריכוזיות גבוהה עוד יותר. נראה כי הריכוזיות הגבוהה נובעת במידה רבה מנוכחות מופחתת של בנק מזרחי והבנק הבינלאומי במגזר הערבי (21% מהסניפים במגזר היהודי שייכים לבנק מזרחי לעומת 8% בלבד מהסניפים במגזר הערבי, 14% מהסניפים במגזר היהודי שייכים לבנק הבינלאומי לעומת 1% בלבד במגזר הערבי).

טבלה 3: התפלגות סניפים לפי קבוצה בנקאית ומגזר סניף²²

מגזר ערבי		מגזר יהודי		קבוצה בנקאית/בנק
% מכלל הסניפים	מספר סניפים	% מכלל הסניפים	מספר סניפים	
24%	29	26%	202	הפועלים
33%	40	19%	150	לאומי ²³
8%	10	21%	163	מזרחי
30%	37	17%	137	דיסקונט
1%	1	14%	110	הבינלאומי

²⁰ נעיר כי על-פי טבלה 3, כ-18% מלקוחות סניפים הממוקמים באזורים סטטיסטיים ערביים מגיעים מהמגזר היהודי. ייתכן שחלק ניכר מאותם לקוחות הם לקוחות ערביים המתגוררים באזורים סטטיסטיים יהודיים, אך אין ביכולתנו לבחון סברה זו בנתונים.

²¹ ראה, בין היתר, דו"ח הועדה להגברת התחרות בשירותים פיננסיים נפוצים (2016, [קישור](#)) המלצה מנומקת לשר האוצר לעניין הפעלת סמכותו לפי סעיף 11ב(ד) לחוק הבנקאות (רישוי), התשמ"א-1981 (2022, [קישור](#)).

²² טבלת סניפים על בסיס יישוב מוצגת בסקירה: ["נתונים על מערכת הבנקאות ביישובים ערביים" מרכז המידע והמחקר של הכנסת, 2022](#).

²³ עד לסוף שנת 2015 הרוב המכריע של פעילות בנק לאומי במגזר הערבי התבצעה באמצעות הבנק הערבי הישראלי בע"מ. בתחילת שנת 2016 מוזג פורמלית בנק ערבי ישראלי עם בנק לאומי לישראל ובכך כל סניפיו הפכו לסניפי בנק לאומי.

ירושלים	15	2%	4	3%
סה"כ	777	100%	121	100%

מקור: דיווחי הבנקים על-פי הוראת דיווח 846 לשנת 2019, חישובי חטיבת המחקר של רשות התחרות

בטבלאות 4 ו-5 מוצגים מספר מדדים השוואתיים לבחינת רמת הריכוזיות המאפיינת את המגזר הערבי ביחס לזו המאפיינת את המגזר היהודי. בטבלה 4, מושווה נתח השוק המצרפי של שלוש הקבוצות הבנקאיות המובילות (CR_3) במגזר הערבי מול זה שבמגזר היהודי במספר סניפים ועל-פי מספר חשבונות. במגזר היהודי עומד CR_3 על כ-70% והוא מגיע לקרוב ל-90% במגזר הערבי.

טבלה 4: השוואת מדד CR_3 על בסיס קבוצה בנקאית בין המגזר היהודי והערבי²⁴

מדד ריכוזיות	משקי בית	
	מגזר יהודי	מגזר ערבי
CR_3 – סניפים	66%	87%
CR_3 – חשבונות ²⁵	74%	93%

מקור: דיווחי הבנקים על-פי הוראת דיווח 846 לשנת 2019, חישובי חטיבת המחקר של רשות התחרות

בטבלה 5 ניתן לראות כיצד ההבדלים בפריסה הסניפית של הבנקים משתקפים ברמת הריכוזיות. הטבלה מציגה השוואה של רמת הריכוזיות במונחי מדד הרפינדל-הירשמן לריכוזיות (להלן HHI) עבור אשראי ופקדונות במגזרי הפעילות הפיקוחיים: משקי בית ועסקים קטנים וזעירים.²⁶

טבלה 5: השוואת מדדי הרפינדל-הירשמן לריכוזיות (HHI) בין כלל המערכת לבין המגזר הערבי (2019)²⁷

מדד ריכוזיות	משקי בית		עסקים קטנים וזעירים	
	כלל המערכת	מגזר ערבי	כלל המערכת	מגזר ערבי
HHI – אשראי(*)	2,161	2,960	2,442	3,243
HHI – פקדונות	2,136	2,735	2,354	3,199

²⁴ CR_3 (concentration ratio) – מדד המשקף סך נתחי השוק של שלוש הפירמות הגדולות ביותר.

²⁵ כל החשבונות העו"ש והחח"ד של הלקוחות הקמעונאיים של הבנקים לרבות חשבונות "חסומים", "רדומים", "בקשיי גביה", "ללא תנועה", למעט חשבונות סגורים וחשבונות תפעוליים המשמשים לצורך רישום חשבונאי ומאזני.

²⁶ Herfindahl-Hirschman Index (HHI) – מדד מקובל לריכוזיות בענפים. מוגדר ע"י סכום ריבועי נתחי השוק של כל הפירמות בשוק. $HHI = \sum_{i=1}^n S_i^2$ כאשר n הוא מספר הפירמות בשוק ו- S_i הוא נתח השוק של פירמה i . המדד המחושב בטבלה 5 הוא על בסיס נתחי השוק של הקבוצות הבנקאיות.

על פי ההנחיות למיזוגים אופקיים האמריקאיות, שוק בו HHI נמוך מ-1,500 נקודות נחשב כלא ריכוזי, שוק בו HHI נמצא בתחום שבין 1,500 ל-2,500 נקודות נחשב לריכוזי במידה בינונית ושוק בו HHI עולה על 2,500 נקודות נחשב ריכוזי במידה גבוהה (קישור).

(*) עבור משקי בית מדובר ביתרת אשראי צרכני, אשראי שאינו כולל הלוואות לדיור ויתרת אשראי בברטיסי אשראי.

מקור: החישוב של HHI כללי מבוסס על נתונים מהדו"חות כספיים של הבנקים ו החישוב של HHI ערבי מבוסס על מענה הבנקים לדרישת נתונים, חישובי חטיבת המחקר של רשות התחרות.

מנתוני הטבלה, ניתן לראות שקיים פער משמעותי ברמת הריכוזיות בהעמדת אשראי צרכני במגזר הערבי לעומת זו השורת בכלל המערכת. פערים גדולים עוד יותר קיימים ברמת הריכוזיות בהעמדת אשראי לעסקים זעירים קטנים.

2.4 ריכוזיות גבוהה יותר בהספקת שירותים בנקאיים למשקי בית במגזר הערבי מתקבלת גם בבדיקה פרטנית-גיאוגרפית של אזורי ביקוש

מדדי הריכוזיות שהוצגו לעיל, התמקדו ברמת ההיצע המצרפי על סמך מגזר הסניף.

להלן יבחנו לעומק דפוסי הצריכה הגיאוגרפיים במגזר הערבי ויושוו לאלה המאפיינים את המגזר היהודי. ההיגיון התחרותי העומד בבסיס הבדיקה הוא שבנקים אוספים מידע רב על לקוחותיהם ומסוגלים להפלות בין לקוחותיהם, בין היתר, על בסיס מקום מגוריהם.²⁸ במקרים כאלה, בדיקת התחרות המקומית מושתתת על ההנחה כי יש לבחון את התחרות על כל לקוח, או על כל קבוצה הומוגנית של לקוחות. לצורך יישום רעיון זה בהקשר של בדיקת התחרות הגיאוגרפית, אנו מתייחסים באופן פרטני לכל אזור סטטיסטי כאזור ביקוש שיש לבחון עבורו את קבוצת הפירמות המתחרות על הספקת השירותים ללקוחות המתגוררים באזור זה.

הבדיקה התבצעה בשני שלבים: תחילה נבחנו מרחקי נסיעה מייצגים עבור שישה טיפוסים של לקוחות, כפי שמוצג בטבלה 6, ולאחר מכן חושבו מדדי ריכוזיות ממוצעים עבור כל טיפוס של לקוחות.

טיפוס הלקוח לצורך הבדיקה נקבע על פי מגזר אוכלוסייה (ערבי או יהודי) ועל פי מדד פריפריאליות. הסיבה לחלוקה על פי מדד פריפריאליות היא כי סביר שמתקיים קשר הדוק בין מידת הפריפריאליות של מקום המגורים של הלקוח לבין נכונותו להתרחק על מנת לצרוך שירותים, ובכלל זה שירותים בנקאיים. ואכן, ניתן לראות בטבלה 6 כי הן עבור המגזר היהודי והן עבור המגזר הערבי מרחקי הנסיעה המייצגים גדלים ככל שמדובר ביישוב יותר פריפריאלי.

המרחק המייצג מספק אומדן למידת הנכונות של כלל הלקוחות מטיפוס נתון להתרחק מאזור המגורים על מנת לצרוך שירותים בנקאיים. עבור כל טיפוס של לקוחות, חושב המרחק המייצג על-פי האחוזון ה-80 של המרחקים של כלל הלקוחות החדשים מאותו טיפוס, להוציא לקוחות הצורכים את השירות בסניפים דיגיטליים לחלוטין.²⁹

²⁸ בנוסף אנחנו מניחים כי לא קיימת אפשרות לארביטראז' בין לקוחות. כלומר, הלקוחות אינם יכולים לנצל את פערי המחירים כדי לקיים סחר רווחי ביניהם. אפשרות לארביטראז' מצמצמת את ההיתכנות לאפליית מחירים.

²⁹ מבוסס על מתודולוגית ה-Catchment area להגדרת שווקים גיאוגרפיים ראה [European Commission \(2021\). Support Study Accompanying the Evaluation of the Commission Notice on Definition of Relevant Market for the Purposes of Community Competition Law.](#) (ע"מ 202-210).

טבלה 6: מרחקי נסיעה מייצגים (בקילומטרים)

מגזר

ערבי	יהודי	מדד פריפריאליות ³⁰
4.7	8.7	מרכז – (מדד פריפריאליות 10-6)
5.4	15.5	ביניים – (מדד פריפריאליות 5)
15.5	26.9	פריפריה (מדד פריפריאליות 1-4)

מקור: בסיס נתוני הכתובות, חישובי חטיבת המחקר של רשות התחרות

ממצא בולט הוא כי מרחקי הנסיעה המייצגים של לקוחות ערביים נמוכים משמעותית מאלה של לקוחות יהודיים. כלומר, לקוחות ערביים נוטים יותר לצריכת השירותים באזורים הקרובים למקום מגוריהם.

על בסיס מרחקי הנסיעה המייצגים הוגדרו קבוצות התחרות עבור כל אזור ביקוש וחושבו מספר מדדי ריכוזיות גיאוגרפיים בהספקת השירותים הבנקאיים כדלקמן:³¹

- (1) מספר קבוצות בנקאיות – מספר הקבוצות הבנקאיות הנכללות בקבוצת התחרות;
- (2) HHI – קבוצות בנקאיות – הבסיס לחישוב: נתחי שוק של כל קבוצה בנקאית על-פי מספר הלקוחות מתוך האזור הסטטיסטי שבחר לצרוך את השירותים מהקבוצה הבנקאית.

הממצאים מוצגים בטבלה 7.

טבלה 7: מדדי ריכוזיות ממוצעים על בסיס בדיקה גיאוגרפית

ממוצע			
מדד תחרות	רמת פריפריאליות	ערבים	יהודים
	מרכז	4.4	5.5
מספר קבוצות בנקאיות	ביניים	4.0	5.3
	פריפריה	4.4	4.7

³⁰ מדד פריפריאליות מאפיין ומדרג רשויות מקומיות בישראל לפי מיקומן הגאוגרפי ביחס לריכוזי האוכלוסייה. הסבר על המדד באתר הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ([קישור](#)).

³¹ קבוצות התחרות כוללות את כל הסניפים שמרחק הנסיעה אליהם מהאזור הסטטיסטי אינו עולה על המרחק המייצג, וכן את כל הסניפים שנותרים שירותים דיגיטליים לחלוטין (כדוגמת מותג "פפר" של בנק לאומי וסניפי "Live" של בנק מזרחי).

2,983	4,898	מרכז	
3,278	5,743	ביניים	HHI
3,977	5,651	פריפריה	

מקור: בסיס נתוני הכתובות, חישובי חטיבת המחקר של רשות התחרות

ממצאי הבדיקה הגיאוגרפית מעלים רמת ריכוזיות גבוהה משמעותית בהספקת שירותים בנקאיים למגזר הערבי בהשוואה למגזר היהודי.

2.5 סניפים במגזר הערבי מתאפיינים בהכנסות נמוכות יחסית בשל מיעוט משכנתאות

לאור הריכוזיות הגבוהה בהספקת השירותים למגזר הערבי, רשות התחרות ביקשה לעמוד על התמריץ של בנקים בעלי פעילות נמוכה ביישובים ערביים לפעול להרחבת הפעילות שלהם ביישובים אלה. במסגרת זו, נערכה השוואה בין ההכנסות הסניפיות במגזר הערבי לאלה שבמגזר היהודי.

סחירות נמוכה של נכסי נדלן למגורים ביישובים ערביים מקשה מאוד על העמדת משכנתאות ללקוחות מיישובים אלו.³² בדיקת הרשות העלתה כי כפועל יוצא מפעילות מצומצמת בתחום המשכנתאות במגזר הערבי, ממוצע ההכנסות הסניפיות נמוך בכ-50% מזה שבמגזר היהודי, כפי שניתן לראות בטבלה 8. נציין כי במגזר היהודי שיעור ההלוואות לדיור מתוך סך האשראי למשקי בית מגיע לכ-70% ואלו אחראיות לכ-45% מסך הכנסות הסניף שמקורן בפעילות משקי הבית. פער ההכנסות הסניפיות בין המגזרים מתקבל למרות הריבית הגבוהה יחסית שמשלמים משקי בית ערביים, כפי שנראה בפרק הבא.

ייתכן כי ההכנסות הנמוכות יותר של הסניפים במגזר הערבי מקטינות את התמריץ של בנקים להם פריסה סניפית מצומצמת במגזר הערבי לפתוח סניפים נוספים.

³² להרחבה, ראה "ניתוח שוק המשכנתאות ללווים מהמגזר הערבי על רקע הכשלים המבניים בתחום הדיור במגזר זה", בנק ישראל 2017.

טבלה 8: ממוצעי פעילות סניפים – פעילות בנקאית של משקי בית אשכול חברתי – כלכלי 4-1, באש"ח

סך הכנסות		הכנסות ריבית ³³		יתרת אשראי		מגזר פעילות
ערבי	יהודי	ערבי	יהודי	ערבי	יהודי	
731	1,214	201	231	7,970	19,079	ברטיסי אשראי
966	10,251	925	10,392	26,028	338,303	משכנתאות
10,636	22,484	8,758	18,468	138,477	488,759	סה"כ משקי בית

מדגם הסניפים, חישובי חטיבת המחקר של רשות התחרות

לעומת זאת, בהתייחס לשירותים בנקאיים לעסקים קטנים וזעירים, קיימים אמנם פערים בסך ההכנסות, כך שבממוצע הכנסות בסניפים הממוקמים באזורים ערביים באשכולות חברתיים-כלכליים 4-1 נמוכות יותר בשיעור המגיע לכ-17% מסך ההכנסות, אך מדובר בפער קטן משמעותית מזה המאפיין את מגזר משקי הבית כפי שניתן לראות בטבלה 9 להלן.

טבלה 9: ממוצעי פעילות סניפים – פעילות בנקאית של עסקים קטנים וזעירים אשכול חברתי – כלכלי 4-1, באש"ח

סך הכנסות		הכנסות ריבית ³⁴		יתרת אשראי	
ערבי	יהודי	ערבי	יהודי	ערבי	יהודי
8,059	9,945	6,547	7,697	102,201	151,598

מדגם הסניפים, חישובי חטיבת המחקר של רשות התחרות

³³ על פי נתון הכנסות ריבית מחיצוניים בנתונים הפרטנים של כל סניף, בהתאם להגדרות הנהוגות בהוראת הדיווח לציבור של המפקח על הבנקים.

³⁴ כנ"ל.

3.1 חשיבות האשראי לצמיחה ולהקטנת אי-שוויון

אחת השאלות המרכזיות שבהן עוסק המחקר נוגעת לאפשרות שקיימים פערים במחירי האשראי בין המגזר הערבי והיהודי.

הסיבה המהותית להתמקדות דווקא במוצרי אשראי אלה היא חשיבותם. ככלל, נגישות לאשראי במחיר הוגן וסביר מעודדת צמיחה ופיתוח פעילות כלכלית הן עבור משק הבית והן עבור בית עסק, ותורמת לאיתנות הפיננסית של כלל האוכלוסייה במשק. **כאשר השוק הפיננסי אינו משובלל וכאשר קיימת רמה גבוהה של אי-שוויון, היקף גדול יחסית של מועטי יכולת לא ישקיעו בהשכלתם למרות הכדאיות של השקעה כזו, מפאת היעדר מקורות מימון. המסקנה היא שצמצום אי-שוויון בגישה לאשראי הינו בעל חשיבות להנעת צמיחתן ושיפור מצבן הכלכלי הן לטווח הקצר והן לטווח הארוך של שכבות מוחלשות.**³⁵

בנוסף, על-פי דו"ח הבנק העולמי לשנת 2008 אשר דן בנושא ההכלה הפיננסית, הנגשת אשראי בנקאי היא מנגנון קריטי למניעת מלכודת עוני. הסיבה לכך היא היותו האשראי הנגיש הזול ביותר עבור אוכלוסיות אלה.

3.2 האשראי המועמד למגזר הערבי מצומצם בהשוואה למגזר היהודי

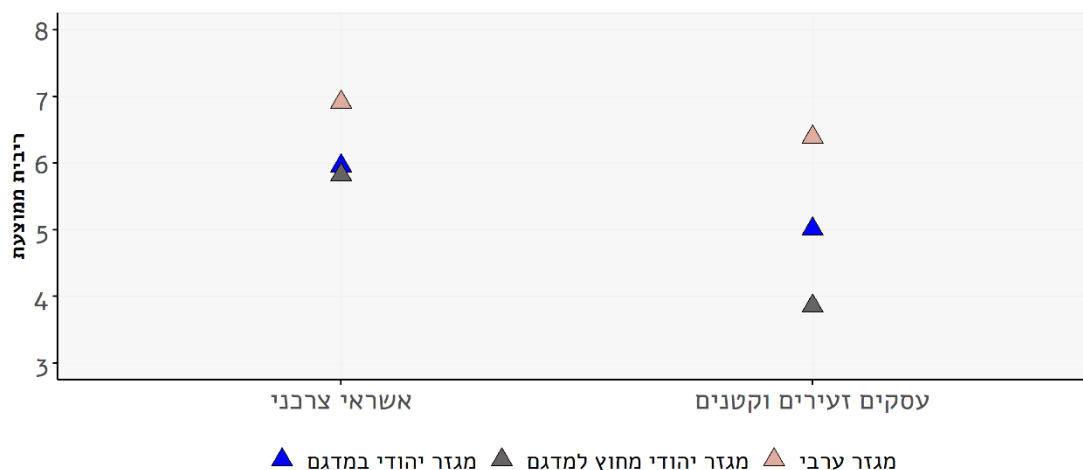
אולם, על אף התועלת הברורה מהנגשת אשראי בנקאי ללקוחות ערביים, בפועל נראה כי המגזר הערבי סובל דווקא מצמצום יחסי בהספקת האשראי. כפי שהיה ניתן לראות בטבלאות 8 ו-9 שיעור האשראי הצרכני לציבור המגזר הערבי עומד על 12% מסך האשראי הצרכני, ושיעור האשראי לעסקים קטנים וזעירים למגזר הערבי עומד על 7% מכלל המערכת. כאשר מביאים בחשבון גם אשראי לדיור, שיעור האשראי הבנקאי למשקי הבית מהמגזר הערבי עומד על 3% בלבד מסך האשראי הניתן לציבור משקי הבית בישראל.

Beck, Thorsten, Büyükkarabacak, Berrak, Rioja, Felix K. and Valev, Neven T. "Who Gets the Credit? And Does It Matter? Household vs. Firm Lending Across Countries" *The B.E. Journal of Macroeconomics*, vol. 12, no. 1, 2012. <https://doi.org/10.1515/1935-1690.2262>

Galor, Oded, and Joseph Zeira. "Income Distribution and Macroeconomics." *The Review of Economic Studies* 60, no. 1 (1993): 35–52. <https://doi.org/10.2307/2297811>

בדיקת רשות התחרות העלתה כי הריבית על אשראי צרכני ואשראי לעסקים קטנים וזעירים למגזר הערבי גבוהה בממוצע מזו הניתנת למגזר היהודי. בתרשים 1 להלן מוצגים ממוצעי הריביות בסניפי הבנקים של שלוש הקבוצות הבנקאיות המובילות במגזר הערבי לעומת סניפי הבנקים שבמדגם במגזר היהודי ולעומת הסניפים שאינם במדגם.

תרשים 1: ריבית ממוצעת לפי אוכלוסייה ומגזר פעילות

מקור: דו"חות כספיים של הקבוצות הבנקאיות לשנת 2019 ומענה הבנקים לדרישת נתונים, עיבודי חטיבת המחקר. בסיס הנתונים מכיל את כל סניפי הבנקים הפעילים במגזר הערבי ומדגם מהסניפים הפעילים במגזר היהודי. באמצעות השימוש בבסיס הנתונים ובנתוני הדוחות הכספיים של אותן קבוצות בנקאיות המבטאים את פעילותם של כלל הסניפים חושב הממוצע המשוקלל של ריביות הסניפים הפעילים במגזר היהודי ושאינם נכללים במדגם (ריבית "מחוץ למדגם" בתרשים). הריבית הממוצעת לסניף מחושבת כיחס בין ההכנסות מריבית לבין יתרת האשראי לציבור.

מהתרשים ניתן לראות כי בקרב שלוש הקבוצות הבנקאיות שמעמידות יחד כ-90% מסך האשראי הצרכני במגזר הערבי, הריבית הממוצעת בסניפים ערביים גבוהה מזאת של הסניפים יהודיים הן על אשראי צרכני למשקי הבית והן על אשראי לעסקים קטנים וזעירים. פערים אלה קיימים גם ביחס לכל בנק בנפרד.

בנוסף, הריביות הממוצעות גבוהות יותר בקרב הסניפים היהודיים במדגם, ביחס לאלו שלא נמצאים במדגם. ממצא זה מאשש את הבחירה לדגום סניפים הממוקמים באזורים סטטיסטיים יהודיים שדירוג האשכול החברתי-כלכלי שלהם קרוב לדירוגים המאפיינים את המגזר הערבי, לצורך קבלת בסיס השוואה רלוונטי לעניין בדיקה זו.

טבלה 10: פערים בריבית הממוצעת במגזר הערבי לעומת המגזר היהודי לפי חתך חברתי-כלכלי

אשכול חברתי-כלכלי 5-10			אשכול חברתי-כלכלי 1-4			
שיעור הפער	מגזר יהודי (%)	מגזר ערבי (%)	שיעור הפער	מגזר יהודי (%)	מגזר ערבי (%)	
-6.9%	6.49	6.04	13.0%	6.51	7.36	אשראי צרכני
-9.0%	6.40	5.82	14.6%	5.73	6.71	עסקים קטנים וזעירים
	121	12		98	109	תצפיות במדגם

מענה הבנקים לדרישת נתונים, חישובי חטיבת המחקר של רשות התחרות

טבלה 10 מציגה את שיעורי פער הריביות הממוצעות בסוגי אשראי שונים בין המגזר הערבי ליהודי, תוך פילוח לפי קבוצת אשכולות חברתיים-כלכליים. מהטבלה עולה כי באשכולות חברתיים-כלכליים 1-4, הריבית על אשראי צרכני בסניפים ערביים גבוהה בכ-13% אחוז בהשוואה לסניפים היהודיים. בדומה, הריבית על אשראי לעסקים קטנים וזעירים בסניפים הערביים גבוהה ביותר מ-14% אחוז במהריבית בסניפים יהודיים. נציין כי 90% מהסניפים הערביים פעילים באזורים השייכים לאשכול חברתי-כלכלי 1-4.³⁶

נקודה נוספת העולה מהבדיקה קשורה לפערים בריבית הממוצעת באשכול חברתי-כלכלי 5-10 במגזר הערבי לעומת המגזר היהודי. באשכולות אלה, הממצאים מצביעים לכאורה על היפוך מגמה, כלומר על כך שהריבית הממוצעת בסניפים הערביים נמוכה מזו שבסניפים היהודיים. יחד עם זאת, בשל מיעוט הסניפים במגזר הערבי באשכולות אלו קשה להסיק מסקנות ממצא זה.

חשוב להדגיש כי ממצאים אלה לא מביאים בחשבון הבדלים במבנה מוצר האשראי בין הסניפים בהיבטים שונים להם השפעה משמעותית על תמחור האשראי, בכללם: סיכון האשראי, התקופה לפירעון, גודל ההלוואה, קיומן של בטוחות ועוד. לחלק מהיבטים אלה נתייחס בבהמשך הפרק ובפרק הבא נשלב את כל ההיבטים האלו יחד לבחינה מדויקת יותר של פערי הריבית.

³⁶ לפירוט התפלגות סניפי המדגם לפי מגזר ואשכול סוציו אקונומי, ראה סעיף 6.6 בנספח.

על מנת לראות אם קיימים הבדלים באופן התמחור של האשראי, אין די בבחינת פערי הריביות, אלא יש להביא בחשבון את הגורמים הנוספים המשפיעים על גובה הריבית המוצעת ללקוח – בראש ובראשונה את רמת הסיכון בהעמדת ההלוואה.

במסגרת המחקר נעשה שימוש במדדים מקובלים בענף על מנת להעריך את סיכון האשראי ברמת הסניף:

- **הפרשה להפסד אשראי, הוצאה שנתית ויתרה מאזנית**

המדד החשבונאי "הפרשה להפסד אשראי" מבוסס על תחזיות הבנק להפסדי אשראי. מדד זה משקף את הסיכון "Ex Ante" בכך שהוא מבטא את הסיכון לאירועים עתידיים הצפויים לפגוע ביכולת החזר של הלקוח. במחקר זה, נעשה שימוש בשני מדדים הנוגעים להפרשה להפסד אשראי: **ההוצאה השנתית להפסדי אשראי** המופיעה בדו"ח רווח והפסד ו**יתרת ההוצאה להפסד אשראי** שהיא סך ההוצאות להפסדי אשראי המצטברות לאורך זמן בגין יתרת האשראי בסניף.³⁷

היחס ששימש אותנו לצורך השוואת רמת הסיכון הסניפית הוא ההפרשה להפסד אשראי (ההוצאה או יתרת ההוצאה) ביחס ליתרת האשראי הממוצעת בסניף.

- **מחיקות חשבונאיות**

מחיקה חשבונאית של חוב נתון מתבצעת כאשר ההסתברות לאי גבייתו של החוב, כולו או חלק ממנו, הינה ודאית או ודאית בקירוב. לאור זאת, מחיקות חשבונאיות מתארות את הפסדי האשראי שהתממש בפועל, כלומר את הסיכון Ex Post.³⁸

- **חובות בפיגור מעל 90 יום וחובות פגומים**

חוב בפיגור מעל 90 יום, כשמו הוא, חוב שהקרן או הריבית שבגיננו לא נגבו על-ידי הבנק במהלך 90 הימים האחרונים.

חוב מסווג כפגום ככל שקיימת אי ודאות לגבי היכולת לגבות את מלוא יתרת החוב. חובות בפיגור של 90 ימים או יותר מסווגים כפגומים, למעט אם החוב מובטח היטב וכן מצוי בהליכי גביה.

היחס ששימש אותנו לצורך השוואת רמת הסיכון הסניפית בהקשר זה הינו היחס בין חובות בפיגור מעל 90 יום או חובות פגומים, לבין יתרת האשראי הממוצעת בסניף.

³⁷ ההוצאה להפסד אשראי מתחשבת לא רק בהסתברות בכשל ובהפסד בעת כשל, אלא גם בסכום שניתן לחלץ מהלקוח בהינתן מצב של כשל, קרי, הסכום שיגבה כתוצאה ממימוש בטוחה. ככל שההסתברות לכשל גדלה יותר ורמת דירוג האשראי של הלוואה מחמירה יותר, הערך של הבטוחה הופך להיות משמעותי יותר עבור הבנק. לפי כללי החשבונאות המקובלים בעולם, ההוצאה להפסד אשראי מכילה שני רכיבים: 1. הוצאה ספיציפית פרטנית בגין האשראי ו-2. הוצאה קבוצתית המתייחסת לרמת הסיכון האגרטיבית בקרב קבוצת לזוים.

³⁸ להרחבה בנושא ראו הוראות הדיווח לציבור [2] (20/11) שמספרה 637.

מאחר שרמת סיכון האשראי מתואמת עם האשכול חברתי-כלכלי, יש חשיבות להשוואת הסיכון על פי חתך של אשכול חברתי-כלכלי וזאת כדי להבטיח את רלוונטיות ההשוואה (בבחינת "השוואת תפוחים לתפוחים").

טבלה 11: השוואת מדדי הסיכון עבור אשראי צרכני בקרב המגזר הערבי לעומת היהודי

לפי אשכול חברתי-כלכלי

אשכול חברתי-כלכלי 1-4 אשכול חברתי-כלכלי 1-4

מגזר יהודי	מגזר ערבי	מגזר יהודי	מגזר ערבי	
1.08	0.59	1.34	1.30	% הוצאה להפסד אשראי
0.49	1.94	0.77	0.30	% חובות בפיגור מעל 90 יום
3.11	1.53	2.69	1.83	% יתרה להפסד אשראי
0.85	0.63	1.11	1.23	% חובות פגומים
0.58	0.35	0.55	0.40	% מחיקות חשבונאיות
121	12	98	109	תצפיות במדגם

מקור: מענה הבנקים לדרישת נתונים, חישובי חטיבת המחקר של רשות התחרות

על-פי טבלה 11, ניתן לזהות שעל אף דעות רווחות בציבור ואף במחקרים שהתפרסמו בנושא,³⁹ רמת הסיכון הממוצעת של לקוחות האשראי הצרכני במגזר הערבי איננה גבוהה יותר מרמת הסיכון הממוצעת של לקוחות מהמגזר היהודי, כאשר מתחשבים באשכול חברתי-כלכלי. ראוי לציין שמעל ל-90% מסניפי המגזר הערבי ממקומים באזורים סטטיסטיים השייכים לאשכולות חברתיים-כלכליים 1-4, כך שמדדי הסיכון הממוצעים עבור כלל המגזר נוטים יותר לערכיהם באשכול חברתי-כלכלי 1-4.

טבלה 13 מציגה את מדדי הסיכון עבור אשראי לעסקים קטנים וזעירים. להבדיל מהתוצאות שהוצגו לגבי אשראי צרכני, בהתייחס לאשכולות חברתיים-כלכליים 1-4, התמונה המצטיירת היא של סיכון אשראי גבוה יותר במגזר הערבי. הסיבה לכך היא רוב מדדי הסיכון גבוהים יותר באופן משמעותי במגזר הערבי (שיעור הוצאה להפסד אשראי, שיעור החובות בפיגור מעל 90 יום ושיעור החובות הפגומים).

³⁹ "שירותים בנקאיים במגזר הערבי - סניפי בנקים, עמלות ומרווחי ריבית", מרכז המחקר והמידע בכנסת, 2012.

טבלה 12: השוואת מדדי הסיכון עבור עסקים קטנים וזעירים בקרב המגזר הערבי לעומת היהודי

לפי אשכול חברתי-כלכלי

אשכול חברתי-כלכלי 5-10		אשכול חברתי-כלכלי 1-4		
מגזר יהודי	מגזר ערבי	מגזר יהודי	מגזר ערבי	
1.26	0.89	1.15	1.65	% הוצאה להפסד אשראי
0.49	0.39	0.15	0.23	% חובות בפיגור מעל 90 יום
1.45	1.39	1.44	1.41	% יתרה להפסד אשראי
1.40	1.40	1.36	1.64	% חובות פגומים
0.66	0.38	0.50	0.44	% מחיקות חשבונאיות
121	12	98	109	תצפיות במדגם

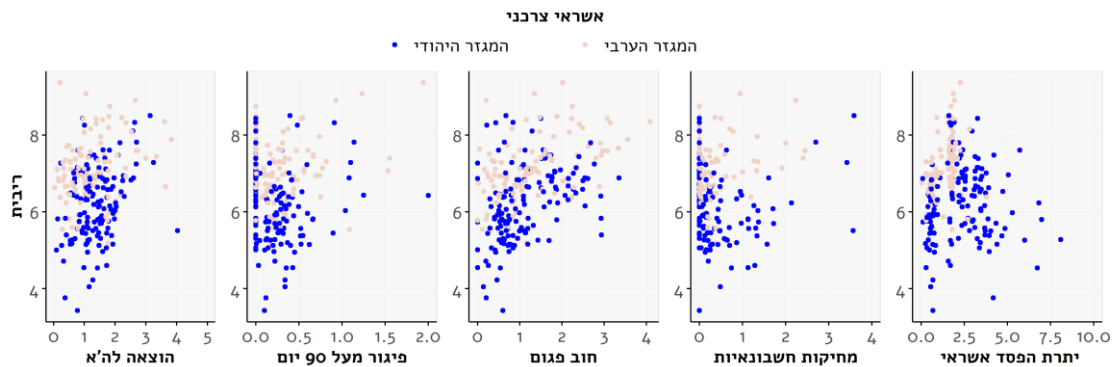
מקור: מענה הבנקים לדרישת נתונים, חישובי חטיבת המחקר של רשות התחרות

עד כה, הוצגו ממצאים המתייחסים לפערי הריביות הממוצעים במגזר הערבי לעומת היהודי, וממצאים בהשוואה דומה המתייחסים לרמת הסיכון. הצגה זו, הבוחנת בנפרד את שני המשתנים, אינה מספקת לצורך הסקת מסקנות אודות הבדלים תחרותיים בשירותים הבנקאיים המוצעים ללקוחות משני המגזרים. זאת, מאחר שידוע שקיים קשר הדוק בין הריבית לסיכון, כך שנדרשת התבוננות על פערי הריביות תוך התחשבות ברמת הסיכון, וזאת על מנת לזהות האם קיימים פערים בריביות ככל שמדובר ברמת סיכון דומה.

תרשים 2 להלן מציג את הקשר בין הריבית לסיכון ברמת הסניף, בהשוואה על פני סניפים במגזר הערבי לעומת המגזר היהודי.

תרשים 2: ריבית (ציר אנכי) מול סיכון באשראי צרכני (ציר אופקי) בסניפי המגזר הערבי

לעומת סניפים במגזר היהודי

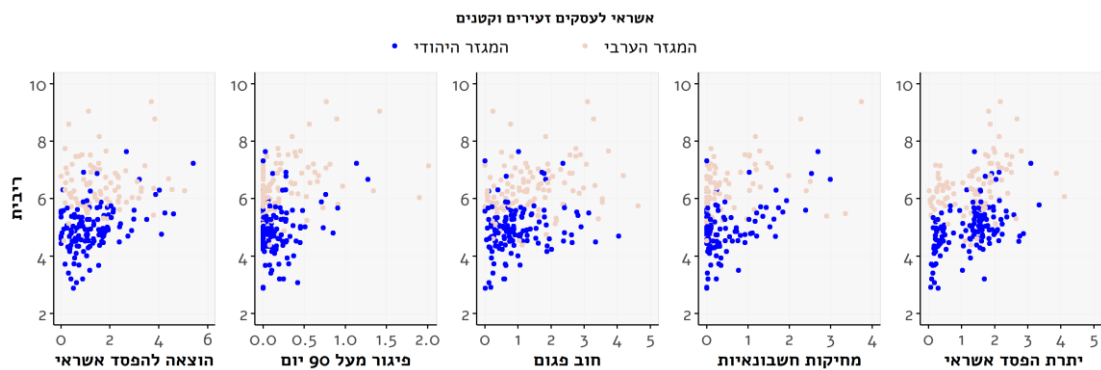
מקור: מענה שלוש הקבוצות הבנקאיות: דיסקונט, הפועלים ולאומי לדרישת נתונים, חישובי חטיבת המחקר של רשות התחרות

מתרשים 2 ניתן להתרשם שבאופן כללי קיים קשר חיובי בין הריבית לסיכון כך שסניף המאופיין ברמת סיכון ממוצעת גבוהה יותר הינו בעל ריבית ממוצעת גבוהה יותר. גם בדיקה נוספת שביצענו העלתה גם היא כי השיפוע של הקו הלינארי המחבר בין הזוגות "ריבית- סיכון" של המגזר היהודי, חד יותר מהשיפוע של הקו המקביל במגזר הערבי. במילים אחרות, הקשר בין ריבית לסיכון חזק יותר בקרב סניפים במגזר היהודי ביחס למגזר הערבי. עוד עולה מהתרשים שעבור כל רמת סיכון (ערך כלשהו על גבי הציר האופקי), הריבית הממוצעת בסניפי המגזר הערבי גבוהה יותר מזו במגזר היהודי.

תמונה דומה מתקבלת בבחינת האשראי לעסקים קטנים וזעירים, כפי שניתן לראות בתרשים 3 שלהלן.

תרשים 3: ריבית מול סיכון באשראי לעסקים קטנים וזעירים בסניפים במגזר הערבי

לעומת סניפים במגזר היהודי

מקור: מענה שלושת הקבוצות הבנקאיות: דיסקונט, הפועלים ולאומי לדרישת נתונים, חישובי חטיבת המחקר של רשות התחרות

אם כך, אנו רואים שקיימת ריבית גבוהה יותר במגזר הערבי בכל רמת סיכון. כלומר, הפער המשמעותי בריבית שמשלמים לקוחות במגזר הערבי אינו נובע מרמת סיכון ממוצעת גבוהה יותר.

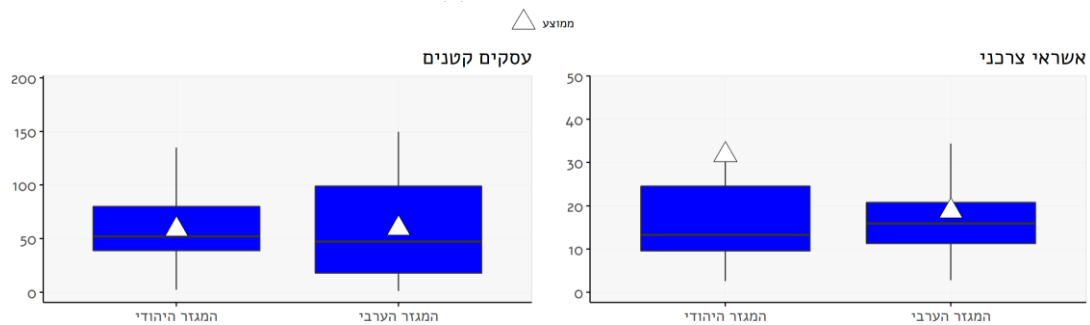
קיימים משתנים נוספים בעלי השפעה על תמחור ההלוואה. בכלל זה ניתן למנות את: מידת הגיבוי של האשראי בטוחות, גודל ההלוואה, התקופה לפרעון, רמת התחרות האזורית, יכולת המיקוח של לקוחות הסניפים ועוד.

בטוחות

הבטוחה נחשבת לאמצעי נוסף לבחינת טיב הלקוחות ולדירוגם לפי רמת הסיכון. מחד, לבטוחה מטרה ישירה של הורדת רמת הסיכון הכרוכה בעסקת מתן האשראי בגלל הפחתת הבעיה של סיכון מוסרי מצד הלווה (Moral hazard). מאידך, ככל שבבעלותו של הלווה נכסים רבים יותר ברי שעבוד, זוהי עדות לאיתנות פיננסית, כך שהסיכון בהעמדת אשראי ללווה פוחת מנקודת ראות הבנק.⁴⁰

בין שההשפעה על הסיכון היא ישירה או בין שהיא דרך העדות לטיב הלווה, קיומה של בטוחה מפחית את רמת הסיכון של ההלוואה ובכך מוזיל את הריבית. תרשים 4 להלן מראה שבסניפים הממוקמים באיזורים השייכים לאשכולות חברתיים כלכליים 1-4, יחס הבטחונות לאשראי צרכני הינו נמוך משמעותית מיחס זה באשראי לעסקים קטנים וזעירים (היחס החציוני של בטחונות לאשראי עבור אשראי צרכני עומד על כ-15% לעומת יחס חציוני של כ-50% עבור עסקים קטנים וזעירים, כפי שניתן לראות בתרשים 4). עוד עולה מהתרשים שממוצע יחס הבטחונות-לאשראי צרכני נמוך משמעותית במגזר הערבי ביחס למגזר היהודי (19% לעומת 31%), בעוד שבאשראי לעסקים קטנים הפער מזערי (61% לעומת 63%).

תרשים 4: יחס בטחונות לאשראי (%) במגזרי הפעילות: אשראי צרכני ועסקים קטנים וזעירים, בסניפים באשכול סוציאקונומי 1-4

מקור: מענה שלושת הקבוצות הבנקאיות: דיסקונט, הפועלים ולאומי לדרישת נתונים, חישובי חטיבת המחקר של רשות התחרות הגרף מתאר התפלגות יחס הבטחונות לאשראי במגזר הערבי לעומת המגזר היהודי, כאשר הפס השחור מצביע על החציון והמשולש הלבן מצביע על הממוצע.

נקודה חשובה העולה מתרשים 4 היא בקשר לטענה העולה בקרב ציבור המגזר הערבי לפיה, בהתנהלות השוטפת של העסקים במגזר הערבי מול הבנקים, לבנקים ישנן דרישות גבוהות ומחמירות בנוגע לבטוחות כך

[Gabriel J. and Jesus S. "Collateral, Type of Lender and Relationship Banking as Determinants of credit Risk". Journal of Banking & Finance 28 \(2004\), 2191-2212.](#)⁴⁰

שמתן האשראי לעסקים זעירים קטנים מותנה בשעבוד יתר של נכסים.⁴¹ מהתרשים לעיל עולה כי בממוצע, הממצאים אינם תומכים בטענה זו.

סכום הלוואה והתקופה לפרעון

נקודה נוספת שנבחנה במסגרת המחקר מתייחסת לטענת הבנקים בנוגע לסכום הלוואה ולאורך תקופת הלוואה במגזר הערבי. מאחר שהנגישות למשכנתאות בקרב לקוחות המגזר נמוכה מאוד, חלק מהביקוש למשכנתאות מוסט לביקוש לאשראי צרכני. כפועל יוצא, האשראי הצרכני במגזר הערבי כולל חלק גדול יותר של הלוואות לדיור (שאינן מוגדרות באופן רשמי ככאלו), המתאפיינות בתקופות לפרעון ארוכות יותר וסכומי הלוואה גדולים יותר ממההלוואה הצרכנית הממוצעת במגזר היהודי. על פי הבנקים, מאפיינים אלה של הלוואות במגזר הערבי גורמים להן להיחשב כמסוכנות יותר ולתמחור גבוה יותר. הבדיקה העלתה כי אכן הלוואה הממוצעת של אשראי צרכני במגזר הערבי גבוהה יותר, אך כי אין הבדל משמעותי בהתפלגות התקופה לפרעון. לעומת זאת, בהתייחס לאשראי לעסקים קטנים וזעירים, סכום הלוואה הממוצע נמוך יותר במגזר הערבי וחלק קטן יותר מהאשראי ניתן לתקופה ארוכה העולה על חמש שנים. ראה הרחבה בסעיף 6.1 בנספח.

⁴¹ טענה שעלתה מיזמים ובעלי עסקים איתם רשות התחרות קיימה שיחות במסגרת המחקר.

באמור, שאלה מרכזית במחקר זה נוגעת לקיומם של פערי ריבית על אשראי בין המגזר הערבי והמגזר היהודי. בשל ריבוי המשתנים שעשויים להשפיע על רמת הריבית, ועל מנת לבחון האם פערי הריבית הנצפים "בעין" מובהקים סטטיסטית, נאמדה משוואת רגרסיה המתארת את תמחור הריבית על אשראי:

$$\begin{aligned}
 IR_i = & \beta_0 + \beta_1 * BR_i + \beta_2 * BANK_i + \beta_3 * PC1_i + \beta_4 * 90_DAYS_R_i + \beta_5 \\
 & * IMP_CRED_R_i + \beta_6 * WRITE_OFF_R_i + \beta_7 * OWN_MS_BRA_i \\
 & + \beta_8 * FEES_ACCOUNT_i + \beta_9 * OP_COSTS_i + \beta_{10} \\
 & * SO_EC_CLUSTER_i + \beta_{11} * O_D_RATIO_i + \beta_{12} * O_D_AMOUNT_i \\
 & + \beta_{13} * DEP_CRED_RATIO_i + \beta_{14} * COLL_CRED_RATIO_i + \beta_{15} \\
 & * LOAN_AMOUNT_i + \beta_{16} * LOAN_DURATION_i
 \end{aligned}$$

כאשר: IR היא הריבית הממוצעת בסניף i BR-1 הוא משתנה דמי המתאר האם מגזר הסניף הוא יהודי או ערבי. שאר המשתנים המסבירים מפורטים בטבלה 13 המתארת את ממצאי הבדיקה עבור אשראי צרכני ובטבלה 14 עבור אשראי לעסקים קטנים וזעירים.

ממדגם הסניפים המקורי הוצאו לצורך הבדיקה האקונומטרית סניפים הנמצאים ביישובים שאוכלוסייתם עולה על מאתיים אלף תושבים. המשמעות המעשית היא הוצאת סניפים הנמצאים בערים המעורבות הגדולות כדוגמת תל אביב-יפו, ירושלים, חיפה ובאר שבע מהמדגם. הסיבה לכך היא שאוכלוסיית היישוב הערבי הגדול ביותר מגיעה לכשמונים אלף תושבים. מדגם הסניפים המצומצם כולל כ-250 סניפים.

נדגיש כי המחקר מתבסס על נתוני האשראי של לקוחות המערכת הבנקאית אשר אושרה עבורם נטילת האשראי, כך שנתוני האשראי של לקוחות אשר צרכו אשראי חוץ בנקאי, בין היתר בשל היותם מסורבי אשראי במערכת הבנקאית, אינם נכללים בנתוני המחקר הנוכחי. בשוק אשראי תחרותי משוכלל, האשראי זמין לכלל האוכלוסייה ויתומחר על-פי רמת הסיכון של הלקוח כך שהבנקים מתחרים ביניהם הן על רמת המחיר והן על רמת הסיכון אשר הם מוכנים לקחת על עצמם (קרי, התיאבון לסיכון). בפועל, ישנן אינדיקציות המצביעות על תיאבון נמוך לסיכון, כך שבנקים נוטים להעניק אשראי ללקוחות בעלי סיכון נמוך כאשר לקוחות בעלי סיכון גבוה מודרים הלכה למעשה מהמערכת הבנקאית ונאלצים ללוות אשראי מנותני שירותי אשראי חוץ בנקאיים, ככל הנראה בתנאים פחות מטיבים.⁴²

⁴² הוועדה להגברת תחרות בשירותים בנקאיים ופיננסיים נפוצים, דו"ח מסכם (2016)

תוצאות המודל לבחינת פערי ריביות באשראי הצרכני מתוארות בטבלה 13 להלן.⁴³

טבלה 13: אמידת משוואת הריבית עבור משקי הבית⁴⁴

שם המשתנה	המודל המלא לאחר יישום VIF ⁴⁵		תיאור המשתנה
	(1)	(2)	
BR המגזר הערבי	0.631***	0.621***	המגזר הערבי
PC1	-0.118*	-0.019	משתנה סיכון מצרפי ⁴⁶
90_DAYS_R	0.003	0.004	שיעור אשראי בפיגור מעל 90 יום
IMP_CRED_R	0.170**	0.179**	שיעור חוב פגום
WRITE_OFF_R	0.131	0.059	שיעור מחיקות חשבונאיות
OWN_MS_BRA	0.473	0.553*	נתח שוק מקומי במונחי מספר סניפים
log(FEES_ACCOUNT)	0.624***	0.424***	עמלות ממוצעות לחשבון (לוג) ⁴⁷
log(OP_COSTS)	0.0003	-0.015	הוצאות תפעוליות לחשבון (לוג)
SO_EC_CLUSTER 5-10	-0.275**	-0.323***	אשכול חברתי-כלכלי 5-10 (משתנה דמי) ⁴⁸
O_D_RATIO	0.104***	0.063***	שיעור מסגרות האשראי מתוך סך תיק האשראי
log(O_D_AMOUNT)	-1.150***		מסגרת האשראי הממוצעת (לוג)
DEP_CRED_RATIO	0.0001	0.0005	יחס פקדונות לאשראי

⁴³ תוצאות המשתנה BANK מושמטות מטעמי סודיות מסחרית.

⁴⁴ פירוט נוסף בסעיף 6.3 בנספח.

⁴⁵ Variance inflation factor) VIF – מבחן פקטור השונות האינפלציונית) – על רקע חשש ממולטי קולינאריות שלא היה ניתן לזהות אותו באמצעות טבלת הקורלציות, בוצע מבחן פקטור השונות האינפלציונית. בסעיף 6.7 בנספח מוצגים ערכי ה-VIF שהתקבלו עבור כל אחד ממשני המודל הנאמד. הבדיקה העלתה כי גודל אוברדראפט ממוצע (לוג) log(O_D_AMOUNT) מקבל ערך VIF גבוה יחסית. לפיכך המשתנה הושמט מהמודל ותוצאת האמידה הסופיות מוצגת בעמודה (2).

⁴⁶ משתנה סיכון מצרפי שהתקבל לאחר תהליך של Principal Component Analysis עבור משני הסיכון שיעור ההוצאה להפסדי אשראי ושיעור יתרת הפרשה להפסדי אשראי. פירוט נוסף בסעיף 6.2 שבנספח.

⁴⁷ לא כולל עמלות על הלוואות לדיור וכרטיסי אשראי.

⁴⁸ משתנה דמי המתאר את האשכול הכלכלי-חברתי: הערך 0 מציין אשכולות חברתיים-כלכליים 1-4, הערך 1 מציין אשכולות חברתיים-כלכליים 5-10.

COLL_CRED_RATIO	-0.008***	-0.009***	יחס בטחונות לאשראי
log(LOAN_AMOUNT)	-0.362**	-0.683***	סכום הלוואה ממוצע (לוג)
LOAN_DURATION	-0.009**	-0.015***	שיעור ההלוואות שהזמן לפרעון שלהן גדול מ-5 שנים
Constant	13.294***	6.693***	קבוע
Observations	254	254	מספר תצפיות
R ²	0.798	0.781	מקדם ההסבר
Bank FE	Yes	Yes	אפקט קבוע לבנק

* רמת מובהקות של 90%

** רמת מובהקות של 95%

*** רמת מובהקות של 99%

מקור: מענה הבנקים לדרישת נתונים, חישובי חטיבת המחקר של רשות התחרות

ממצאי האמידה מצביעים על כך שהריבית על אשראי צרכני בסניפים ערביים גבוהה בכ-0.6 נקודת אחוז מהריבית על אשראי צרכני בסניפים יהודיים (כ-10% מהריבית הממוצעת במגזר היהודי במדגם), זאת לאחר שנלקחו בחשבון המשתנים הנוספים המשפיעים על גובה הריבית כאמור, ביניהם רמת הסיכון, סכום ההלוואה, יחס הבטחונות ועוד.

בהתייחס להשפעתם של משתנים נבחרים נוספים במודל הסופי שנאמד:

- משתני סיכון – המשתנה היחיד מבין משתני הסיכון שהתקבל כמובהק במודל הסופי הוא שיעור החוב הפגום מסך האשראי. כך, נמצא כי עליה בנקודת אחוז בשיעור החוב הפגום מתואמת עם עלייה של 0.2 נקודת אחוז בריבית על הלוואה.
- משתנה התחרות הגיאוגרפית (נתח שוק במונחי מספר סניפים באזור התחרות) – נמצא כי עליה של 10 נקודות אחוז בנתח השוק באזור התחרות במונחי סניפים מתואמת עם עלייה של כ-0.06 נקודות אחוז בריבית.
- אשכול חברתי-כלכלי – האשכול החברתי-כלכלי אליו משתייכים לקוחות הסניף צפוי להשפיע במספר דרכים על הריבית על אשראי, בין היתר, בדרך הפחתת סיכון האשראי. ואולם, למרות שמדדי הסיכון עצמם נכללים במשוואת האמידה, עדיין נותר פער מובהק ומשמעותי בריבית על אשראי המיוחס במשוואת האמידה לאשכול החברתי-כלכלי. כך, הריבית בסניפים הממוקמים באזורים המאופיינים באוכלוסיה חזקה יחסית (אשכול חברתי-כלכלי 10-5) נמוכה במוצע בכ-0.3 נקודות אחוז מהריבית על אשראי בסניפים הממוקמים באזורים המאופיינים באוכלוסיה חלשה יחסית (אשכול חברתי-כלכלי 1-4). ראה פירוט נוסף של ממצאי האמידה בסעיף 6.3 בנספח.

תוצאות המודל לאמידת פערי מחירים באשראי לעסקים זעירים מוצגים בטבלה 14 להלן.

טבלה 14: אמידת משוואת הריבית עבור מגזר העסקים הקטנים והזעירים

משתנה	המודל המלא לאחר יישום VIF	תיאור המשתנה
BR המגזר הערבי	0.415**	המגזר הערבי
PC ₁	-0.152**	משתנה סיכון מצרפי
IMP_CRED_R	-0.051	שיעור חוב פגום
90_DAYS_R	0.212	שיעור אשראי בפיגור מעל 90 יום
OWN_MS_BRA	0.019	נתח שוק ממוצע במונחי מספר סניפים
log(FEES_ACCOUNT)	0.17	עמלות ממוצעות לחשבון (לוג)
log(OP_COSTS)	0.202*	הוצאות תפעוליות לחשבון (לוג)
SO_EC_CLUSTER 5-10	-0.377***	אשכול חברתי-כלכלי 5-10 (משתנה דמי)
O_D_RATIO	0.048***	שיעור מסגרות האשראי מתוך סך תיק האשראי
log(O_D_AMOUNT)	-0.306**	גודל אוברדראפט ממוצע (לוג)
DEP_CRED_RATIO	-0.001**	יחס פקדונות לאשראי
COLL_CRED_RATIO	-0.001	יחס בטחונות לאשראי
log(LOAN_AMOUNT)		גודל הלוואה ממוצע (לוג)
LOAN_DURATION	-0.014***	שיעור ההלוואות שהזמן לפרעון שלהן גדול מ-5 שנים
Constant	5.533***	קבוע
Observations	240	מספר תצפיות
R ²	0.684	מקדם ההסבר
Bank FE	Yes	אפקט קבוע לבנק
		* רמת מובהקות של 90%
		** רמת מובהקות של 95%
		*** רמת מובהקות של 99%

מקור: מענה הבנקים לדרישת נתונים, חישובי חטיבת המחקר של רשות התחרות

ממצאי האמידה מצביעים על כך שהריבית על אשראי לעסקים קטנים וזעירים בסניפים ערביים גבוהה ב-0.4 נקודת אחוז מהריבית על אשראי לעסקים קטנים וזעירים בסניפים יהודיים (כ-7% מהריבית הממוצעת במגזר היהודי במדגם).

בהתייחס להשפעתם של משתנים נבחרים נוספים במודל: משתנה הסיכון המצרפי משפיע על הריבית בצורה מובהקת, כך שגידול ברמת הסיכון שמבטא PC1 מביא לעליה בריבית;⁴⁹ גם בהקשר של אשראי לעסקים, אשכול חברתי-כלכלי גבוה יותר מתואם עם הפחתה משמעותית בשיעור הריבית. כך, שייכות לאשכולות החברתיים-כלכליים 5-10 מביא להפחתה של כ-0.4 נקודת אחוז בריבית, בהשוואה לאשכולות הנמוכים יותר; משתנה התחרות המקומית (נתח שוק ממוצע במונחי מספר סניפים) אינו משפיע בצורה מובהקת על הריבית. ייתכן כי הסיבה לכך היא שמשנתנה זה חושב כאמור על סמך דפוסי הצריכה של משקי הבית. ראה פירוט נוסף ביחס לממצאי האמידה בסעיף 6.4 בנספח.

⁴⁹ נעיר שעבור אשראי לעסקים קטנים וזעירים, הקשר בין PC1 לבין משתני הסיכון המרכיבים אותו הוא שלילי, כפי שניתן לראות בתרשים נ-2 בסעיף 6.2 בנספח.

מחקר זה בחן האם יש פחות תחרות בהספקת שירותי בנקאות למגזר הערבי בישראל בהשוואה למגזר היהודי. ממצאי המחקר מעלים שתי אינדיקציות עיקריות לכך שהתשובה לכך היא חיובית.

האינדיקציה הראשונה – במגזר הערבי יש פחות מתחרים וריכוזיות גבוהה יותר באופן משמעותי. נתח השוק המצרפי של שלוש הקבוצות הבנקאיות המובילות במגזר הערבי מתקרב ל-90% לעומת כ-70% במגזר היהודי. הסיבה המרכזית לכך היא נוכחות מצומצמת של בנק מזרחי והבנק הבינלאומי במגזר הערבי. ריכוזיות גבוהה משמעותית בהספקת שירותים בנקאיים למגזר הערבי מתקבלת גם בבדיקה גיאוגרפית, כשמביאים בחשבון את מרחקי הנסיעה של לקוחות שני המגזרים אל סניף הבנק.

האינדיקציה השנייה – לקוחות במגזר הערבי משלמים בממוצע ריבית גבוהה יותר על אשראי צרכני ואשראי לעסקים קטנים וזעירים. זאת, גם כאשר ההשוואה נערכת בין הלוואות בעלות סיכון דומה. המחקר מצא כי הריבית על אשראי צרכני בסניפים ערביים גבוהה בממוצע בכ-10% בהשוואה לזו שבסניפים יהודיים והריבית על אשראי לעסקים קטנים וזעירים גבוהה בממוצע בכ-7%, בהשוואה לזו שבסניפים יהודיים, באותה רמת סיכון.

שני ממצאים אלה מביאים למסקנה כי ככלל, הדינמיקה התחרותית ביישובים ערביים היא שונה מהדינמיקה התחרותית שמאפיינת ביישובים יהודיים. ריכוזיות גבוהה בהספקת השירותים יחד עם מחירי אשראי גבוהים לכאורה צפויים היו לתמרץ בנקים שפחות פעילים ביישובים ערביים לפעול להרחבת הפעילות שלהם ביישובים אלה. בשיחות עם גורמים שפועלים בשוק, הם לא הצביעו על חסמים מיוחדים המקשים על מתן שירותים ללקוחות במגזר הערבי או על הקמת סניפים ביישובים במגזר הערבי, בהשוואה למתן שירותים במגזר היהודי.

ייתכן שחלק מההסבר להימנעות חלק מהבנקים מלהרחיב את הפעילות שלהם במגזר הערבי נוגע לשיקולים שמשפיעים על ההחלטה איפה לפתוח סניפים, שכן הבחירה של בנק האם להגדיל את הפעילות שלו מול קבוצת לקוחות מסוימת ניכרת במידה רבה בבחירה היכן למקם את הסניפים בהם הוא מציע את שירותיו. הבדיקה העלתה כי הכנסות הבנק מכל סניף במגזר הערבי נמוכות יחסית לסניף במגזר היהודי, בעיקר כתוצאה מבעיות בהעמדת משכנתאות לנכסים ביישובים ערביים. הצפי להכנסות נמוכות יותר לכל סניף מקטין את התמריץ של הבנק לפתוח סניף במיקומים אלו. ייתכן אפוא שפתרון של בעיית המשכנתאות תסייע גם בהגברת התחרות על חלקים אחרים של "סל השירותים הבנקאיים", לרבות אשראי צרכני שעמד במוקד המחקר הנוכחי.

דפוסי הצריכה הגיאוגרפיים שמאפיינים את האוכלוסייה הערבית מחזקים עוד יותר את חשיבות פרישת הסניפים של כל בנק. בהקשר זה נעיר כי התרחבות צריכת השירותים הדיגיטליים בקרב ציבור רחב של לקוחות צפויה להחליש את חשיבות המיקום הפיזי של הסניף ומשום כך יש בהתרחבות כזו פוטנציאל תחרותי משמעותי. אך עד כה, עדיין ניכרת הזיקה הגיאוגרפית בין מקום המגורים לסניף בו בוחר הלקוח לצרוך את השירותים הבנקאיים. בנוסף, רק שיעור נמוך מכלל הלקוחות, בפרט מקרב הלקוחות הערביים, בוחר לצרוך את השירותים הבנקאיים שלהם באופן דיגיטלי לחלוטין. כמו כן, על-פי הדו"ח להכלה פיננסית קיימת אוריינות דיגיטלית נמוכה יותר של לקוחות ערביים בהשוואה לאוכלוסייה הכללית והצורך בצריכת השירותים בסניף בנק פיזי הוא רב יותר.⁵⁰ ייתכן כי הדבר גם קשור לאיכות הנגשת שירותים דיגיטליים עבור לקוחות ערביים, כגון תרגום לשפה הערבית.

⁵⁰ דו"ח הצוות הבין-משרדי לגיבוש תכנית לאומית להגברת ההכלה הפיננסית, 2022, ע"מ 9.

בשנים האחרונות קודמו מספר רפורמות במערכת הבנקאית כדוגמת חוק נתוני אשראי (המיושם כיום עבור לקוחות פרטיים בלבד, וצפוי להיות מיושם בעתיד גם עבור עסקים קטנים ובינוניים כ"מאגר נתוני אשראי עסקי") ורפורמת הבנקאות הפתוחה. רפורמות אלו צפויות לצמצם את הא-סימטריה במידע שבין ספקי אשראי מתחרים, לצמצם את היתרון שיש ל"בנק הבית" של הלקוח בהצעת אשראי, ולהגביר את פְּרִיקוּת סל השירותים הבנקאיים.

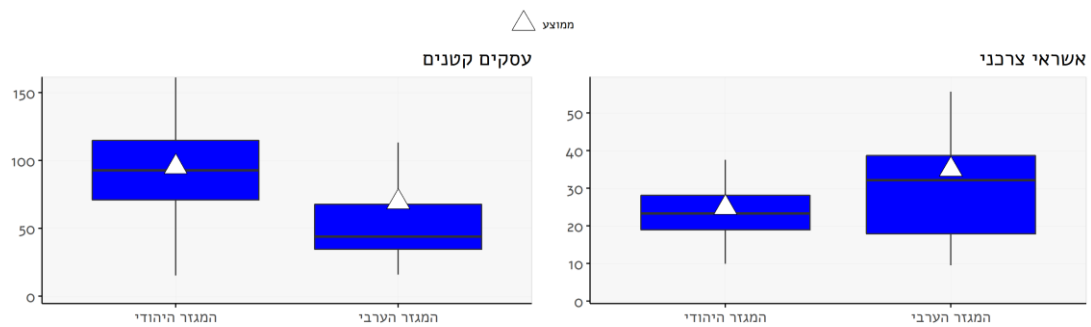
במקביל, פועלת רשות התחרות יחד עם משרדי ממשלה אחרים לקדם רפורמות נוספות שמטרתן להגדיל את התחרות בעולמות האשראי והתשלומים, ובכללן: קידום אסדרת העיסוק בשירותי תשלום; הגדלת נגישות של מלווים חוץ-בנקאיים למקורות אשראי; הקלת גישה של שחקנים חוץ-בנקאיים למערכות התשלומים והפחתת התלות בבנקים ועוד. צעדים אלו מטרתם להגדיל את התחרות עבור כלל האוכלוסייה, ובכלל זה עבור לקוחות במגזר הערבי.

6.1 נתונים נוספים אודות התפלגות סכום ההלוואה והתקופה לפירעון

מאחר שהנגישות למשכנתאות בקרב לקוחות המגזר הערבי נמוכה מאוד, חלק מהביקוש למשכנתאות מוסט לביקוש לאשראי צרכני. כפועל יוצא, האשראי הצרכני במגזר הערבי כולל חלק גדול יותר של הלוואות לדיוור (שאינן מוגדרות באופן רשמי ככאלו), המתאפיינות בתקופות לפרעון ארוכות יותר וסכומי הלוואה גדולים יותר ממההלוואה הצרכנית הממוצעת במגזר היהודי. על פי הבנקים, מאפיינים אלה של ההלוואות במגזר הערבי גורמים להן להיחשב כמסוכנות יותר. תרשים נ-1 מתאר את התפלגות סכום ההלוואה הממוצע ותרשים נ-2 מתאר את התפלגות תקופת החזר של ההלוואה באשראי צרכני. מתרשים נ-1 ניכר כי בקרב האשראי למשקי בית, סכום ההלוואה הממוצע במגזר הערבי גדול יותר מאשר במגזר היהודי (כ-34 אש"ח לעומת 25 אש"ח), אם כי השונות בין הסניפים גבוהה יותר במגזר הערבי. לעומת זאת, ממצאי הבדיקה מעלים תמונה הפוכה באשראי לעסקים קטנים וזעירים. דהיינו, סכום ההלוואה הממוצע במגזר הערבי בקרב העסקים הקטנים והזעירים קטן משמעותית מאשר במגזר היהודי (כ-70 אש"ח במגזר הערבי לעומת כ-95 אש"ח במגזר היהודי), בעוד שרמת הפיזור והשונות בין הסניפים קטנה יותר במגזר הערבי ביחס למגזר היהודי.

מתרשים נ-2 ניתן להתרשם שלא קיימים הבדלים משמעותיים בהתפלגות תיק האשראי הצרכני במגזר הערבי לבין המגזר היהודי בכל הנוגע לתקופת ההלוואה. כך, רוב האשראי הצרכני (מעל 90%) הן במגזר הערבי והן במגזר היהודי הינו הלוואות בעלות תקופת החזר של מעל לשנתיים. כאשר בממוצע, שיעור ההלוואות הארוכות יותר (מעל 5 שנים) מתוך סך תיק האשראי הצרכני במגזר היהודי (48%) הוא גבוה מקצת משיעור זה במגזר הערבי (43%). בהתבוננות באשראי לעסקים קטנים וזעירים ניתן להתרשם שנתח ההלוואות מעל 5 שנים מתוך סך תיק האשראי במגזר היהודי הינו 53% בממוצע בעוד שנתח זה במגזר הערבי היו 38% בממוצע.

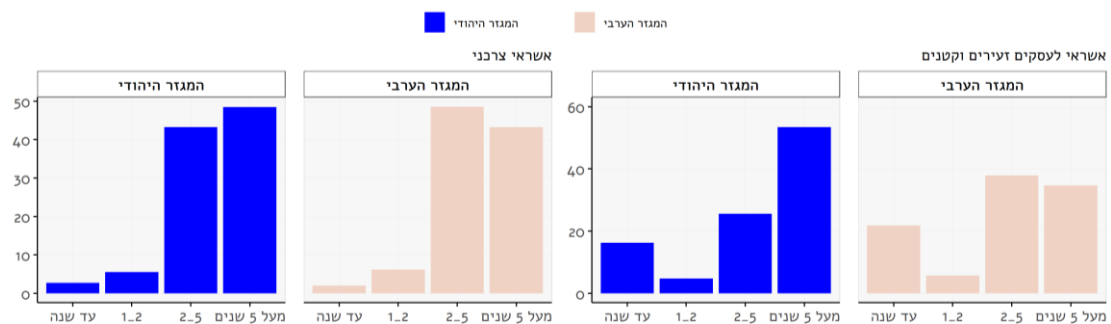
תרשים נ-1: סכום הלוואה ממוצעת (באש"ח) במגזרי הפעילות: אשראי צרכני ועסקים קטנים וזעירים בסניפים באשכול חברתי כלכלי 4-1.

מקור: מענה שלוש הקבוצות הבנקאיות: דיסקונט, הפועלים ולאומי לדרישת נתונים, חישובי חטיבת המחקר של רשות התחרות.

הגרף מתאר התפלגות הלוואה ממוצעת בסניפי המגזר הערבי לעומת סניפי המגזר היהודי, כאשר הפס השחור מצביע על החציון והמשולש הלבן מצביע על הממוצע.

תרשים נ-2: התפלגות תיק האשראי על-פי תקופת הלוואה במגזרים הערבי והיהודי בסניפים באשכול חברתי כלכלי 4-1

מקור: מענה שלוש הקבוצות הבנקאיות: דיסקונט, הפועלים ולאומי לדרישת נתונים, חישובי חטיבת המחקר של רשות התחרות.

לאמידת משוואת הרגרסיה, נעשה שימוש בשיטת ניתוח מרכיבים ראשיים (Principal Components Analysis, להלן PCA) למשתני הסיכון. כאמור, בסיס הנתונים כלל חמישה משתני סיכון, כאשר חלקם מתואמים ביניהם. ניתוח המרכיבים הראשיים איפשר הורדת ממדים במשתנים תוך איבוד מינימלי באינפורמציה, זאת באמצעות שקלול השונות המשותפת בין משתני הסיכון. לפיכך, טרם ההחלטה על השימוש בשיטה זו נעשתה בדיקה של מקדמי המתאם בין כל צמד משתנים, ומשתנים בעלי מקדם מתאם גבוהים צורפו לשיטת ה-PCA. בסופו של תהליך וכפי שניתן להתרשם מטבלאות נ-1 ו-2-1 להלן, ה-PCA בבסיס נתוני האשראי הצרכני הופעל על המשתנים: הוצאה להפסד אשראי ויתרה להפסד אשראי. בעוד שמשתני הסיכון: מחיקות חשבונאיות, חובות פגומים וחובות בפיגור מעל 90 יום הוכנסו למשוואת האמידה כמשתנים עצמאיים. לעומת זאת, בבסיס נתוני האשראי לעסקים זעירים, ניתן לראות רמת מתאם גבוהה בין המשתנים: הוצאה להפסד אשראי, יתרת הפסדי אשראי ומחיקות ועל כן, הופעלה על משתנים אלו שיטת ה-PCA בעוד המשתנים חוב פגום וחוב בפיגור מעל 90 יום, הוכנסו למשוואת האמידה כמשתנים עצמאיים.

טבלה נ-1: מתאם בין משתני הסיכון באשראי צרכני

(ללא סניפים בישובים מעל 200 אלף תושבים)

מחיקות	חוב פגום	יתרת הפסד אשראי	אשראי בפיגור מעל 90 יום	הוצאה להפסד אשראי	
0.197	0.239	0.364	-0.083		הוצאה להפסד אשראי
-0.035	0.019	0.147			אשראי בפיגור מעל 90 יום
0.071	0.059				יתרת הפסד אשראי
0.001					חוב פגום
					מחיקות

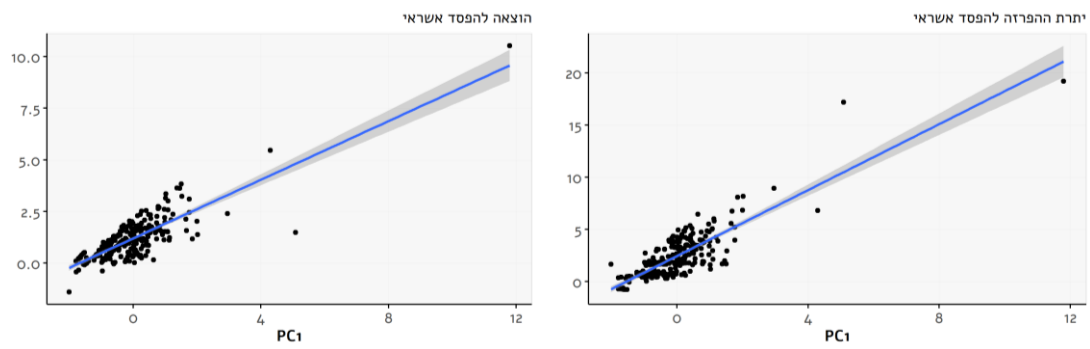
טבלה נ-2: מתאם בין משתני הסיכון בבסיס נתוני עסקים קטנים וזעירים

(ללא סניפים בישובים מעל 200 אלף תושבים)

מחיקות	חוב פגום	יתרת הפסד אשראי	אשראי בפיגור מעל 90 יום	הוצאה להפסד אשראי	
0.404	0.287	0.489	0.123		הוצאה להפסד אשראי
0.336	0.130	0.028			אשראי בפיגור מעל 90 יום
0.177	0.310				יתרת הפסד אשראי
0.354					חוב פגום
					מחיקות

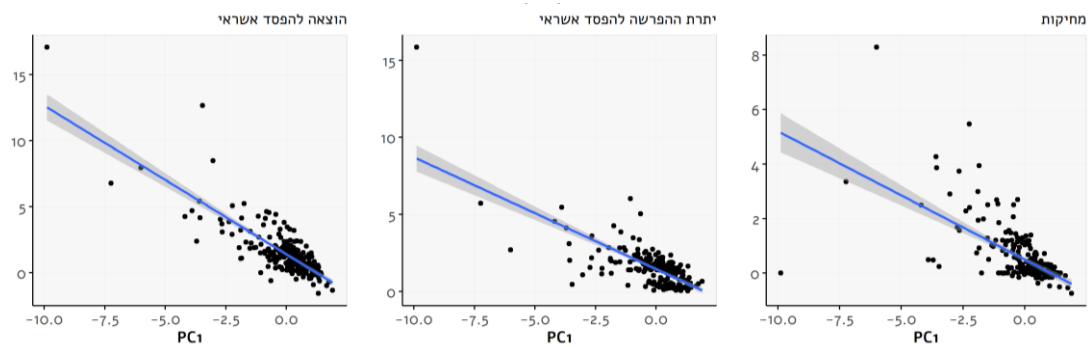
מאחר וה-PCA מייצג את השונות בין הממדים, הערכים שמתקבלים מיישום השיטה אינם מובנים מאליהם, כך שעל מנת להבין את הכיוון של הרכיב הראשי הראשון, היה צורך בבחינת הקשר הלינארי בין הרכיב הראשי לבין שני הממדים מהם הוא בנוי. מתרשים נ-3, המתאר קשר זה בבסיס נתוני האשראי הצרכני, ניתן לראות שקשר לינארי זה חיובי בשני הממדים בעוד בתרשים נ-4 ניתן לראות שבבסיס נתוני האשראי לעסקים קטנים וזעירים קשר זה שלילי.

תרשים נ-3: הקשר הלינארי בין PCA1 לבין הממדים המרכיבים אותו בבסיס נתוני האשראי הצרכני

תרשים נ-4: הקשר הלינארי בין PCA1 לבין הממדים המרכיבים אותו בבסיס נתוני האשראי

לעסקים קטנים וזעירים

במסגרת הבדיקה האקונומטרית נבחנה רמת התיאום בין המשתנים המסבירים משתי סיבות: האחת, שלילת החשש לקיומו של מתאם גבוה (להלן **בעיית מולטי קולינאריות**, הגוררת, אם חמורה, לאומדי רגרסיה לא אמינים ולא יציבים). זאת, באמצעות בחינת טיב הקשר בין המשתנים. הסיבה השנייה לבדיקה, בחינת כיוון הקשר הלינארי בין המשתנים המסבירים. בסעיף 6.2 לעיל הוצגה רמת המתאם בין משתני המודל הנאמד בנתוני האשראי הצרכני. רמת המתאם בין המשתנים המסבירים במשוואת האמידה של אשראי צרכני לא עולה על 0.6, אם כי קיימים מספר קשרים שהם ברמת מתאם מעל 0.5. אלה מעלים חשש לקיומה של בעיית מולטי קולינאריות, אותו ננסה להפיג או לאושש באמצעות מבחן פקטור השונות האינפלציונית (Variance Inflation Factor-VIF), תוצאותיו של מבחן זה מוצגות בטבלה נ-3.

טבלה נ-3: תוצאות בדיקת VIF לזיהוי מולטי קולינאריות - אשראי צרכני

Variable	GVIF	GVIF-Final Model
BR	3.25	3.246
PC1	3.60	3.248
90_DAYS_R	1.29	1.290
IMP_CRED_R	3.20	3.201
WRITE_OFF_R	2.07	2.003
OWN_MS_BRA	1.99	1.987
FEES_ACCOUNT	2.57	2.333
OP_COSTS	3.30	3.294
SO_EC_CLUSTER	1.60	1.590
O_D_RATIO	4.89	3.434
O_D_AMOUNT	6.69	
DIP_CRED_RATIO	2.36	2.336
COLL_CRED_RATIO	4.56	4.552
LOAN_AMOUNT	4.83	4.082
LOAN_DURATION	⁵¹ 5.97	5.433

⁵¹ מאחר וערכו של משתנה זה גם הוא גבוה ביחס לשאר המשתנים, נעשה ניסיון להשמיטו מהרגרסיה אך התקבל שהיעדרותו הורידה מערכי ה- R^2 .

תוצאות המודל לבחינת פערי ריביות באשראי הצרכני מתאורות בטבלה נ-4.

טבלה נ-4: אמידת משוואת הריבית עבור משקי הבית (כולל סטיות תקן)

Variables	Full Model	Full Model After VIF
BR המגזר הערבי	0.631*** (0.157)	0.621*** (0.1630)
PC1	-0.118* (0.07)	-0.019 (0.069)
90_DAYS_R	0.003 (0.023)	0.004 (0.0240)
IMP_CRED_R	0.170** (0.086)	0.179** (0.089)
WRITE_OFF_R	0.131 (0.086)	0.059 (0.088)
OWN_MS_BRA	0.473 (0.31)	0.553* (0.322)
log(FEES_ACCOUNT)	0.624*** (0.145)	0.424*** (0.144)
log(OP_COSTS)	0.0003 (0.088)	-0.015 (0.092)
SO_EC_CLUSTER 5-10	-0.275** (0.114)	-0.323*** (0.119)
O_D_RATIO	0.104*** (0.017)	0.063*** (0.014)
log(O_D_AMOUNT)	-1.150*** (0.254)	
DEP_CRED_RATIO	0.0001 (0.001)	0.0005 (0.001)
COLL_CRED_RATIO	-0.008*** (0.002)	-0.009*** (0.002)
log(LOAN_AMOUNT)	-0.362** (0.18)	-0.683*** (0.172)
LOAN_DURATION	-0.009** (0.005)	-0.015*** (0.005)

Constant	13.294*** (1.88)	6.693*** (1.025)
Observations	254	254
R2	0.798	0.781
Bank FE	Yes	Yes

(1) הנתונים בסוגריים מתארים את סטיית התקן

(2) רמות מובהקות:

* רמת מובהקות של 90%;

** רמת מובהקות של 95% ;

*** רמת מובהקות של 99%.

בגוף המסמך התייחסנו להשפעתם של משתני העניין העיקריים על הריבית. נתייחס כאן למשתנים מסבירים נוספים שנכללו ברגרסיה:

- עמלות ממוצעות לחשבון (לוג) – טענה שהועלתה במהלך הבדיקה היא סוגיית הסבסוד הצולב של העמלות בסניף. על-פי טענה זו ייתכן כי סניף שהכנסותיו מעמלות אינן מספיק גבוהות על מנת להצדיק את הפעילות הכלכלית שלו, נוטה לקבוע מחירים גבוהים לאשראי על מנת לפצות על העמלות הנמוכות. אישוש לטענה זו היינו רואים במקרה בו האומד שהתקבל למשתנה זה היה מקבל ערך שלילי. ואולם, התוצאות מצביעות על אומד חיובי מובהק, קרי הטענה לא אוששה בבדיקה האמפירית.
- שיעור מסגרות האשראי מתוך סך תיק האשראי – מתואם באופן חיובי ומובהק עם הריבית על אשראי בסניף. ממצא זה עולה בקנה אחד עם התפיסה כי ריבית על מסגרת אשראי בעו"ש (אוברדראפט) גבוהה על פי רוב מריבית על הלוואה צרכנית (אשראי קצוב).
- סכום הלוואה ושיעור הלוואות שהתקופה לפרעון שלהן ארוכה מ-5 שנים – מתואמים שלילית עם הריבית הממוצעת בסניף. משתנים אלה מתואמים חיובית עם האשכול החברתי-כלכלי באזור בו מוקם הסניף, ושלילית עם מדדי הסיכון (שיעור החובות הפגומים מסך האשראי ומשתנה הסיכון המצרפי). צירוף הממצאים מצביע לכאורה על כך שהבנקים מעמידים הלוואות גדולות יותר ולתקופות ארוכות יותר ללווים "חזקים יותר". ממצאים אלה מעלים חשש לבעיית סלקציה.

6.4 הבדיקה האקונומטרית - מגזר העסקים הקטנים והזעירים

גם בהקשר של מגזר העסקים הקטנים והזעירים עלה חשש למולטיקולינאריות בין המשתנים המסבירים. בסעיף 6.2 בנספח זה מוצג גובה המתאם בין המשתנים המסבירים במודל. מטבלת המתאמים עולה רמת מתאם גבוהה של המשתנה $\log(\text{LOAN_AMOUNT})$ עם שני משתנים: O_D_RATIO , $\log(\text{FEES_ACCOUNT})$. גם במקרה זה נעשתה בדיקת VIF לזיהוי מולטיקולינאריות שתוצאותיה מוצגות בטבלה נ-5. לאור ממצאי הבדיקה, הושמט המשתנה $\log(\text{LOAN_AMOUNT})$ ממודל הרגרסיה הסופי שתוצאותיו מוצגות בטבלה נ-6.

טבלה נ-5: תוצאות בדיקת VIF לזיהוי מולטי קולינאריות בנתוני אשראי לעסקים קטנים וזעירים

	GVIF	GVIF-Final Model
factor(bank)	111.128	76.514
BR	3.242	3.112
PC1	3.469	3.459
90_DAYS_R	1.396	1.357
IMP_CRED_R	2.988	2.965
OWN_MS_BRA	2.114	2.075
FEES_ACCOUNT	3.541	3.165
OP_COSTS	4.785	4.723
SO_EC_CLUSTER	1.455	1.435
O_D_RATIO	5.302	3.929
O_D_AMOUNT	3.525	3.233
DIP_CRED_RATIO	2.344	2.310
COLL_CRED_RATIO	2.553	2.364
LOAN_AMOUNT	5.808	
LOAN_DURATION	4.890	4.886

טבלה נ-6: אמידת משוואת הריבית עבור מגזר העסקים הקטנים והזעירים
(כולל סטיות תקן)

variable	Model (1)	Model (2)	Model (3)	Model (4)	Model (5)	Final Model
BR המגזר הערבי	1.039*** (0.152)	0.614*** (0.158)	0.566*** (0.162)	0.437*** (0.16)	0.238 (0.17)	0.415** (0.17)
PC1	-0.345*** (0.073)	-0.198*** (0.073)	-0.196*** (0.073)	-0.183** (0.071)	-0.122* (0.073)	-0.152** (0.074)
IMP_CRED_R	-0.127*** (0.048)	-0.079* (0.047)	-0.080* (0.047)	-0.065 (0.046)	-0.032 (0.046)	-0.051 (0.048)
90_DAYS_R	0.027 (0.17)	0.205 (0.158)	0.197 (0.158)	0.095 (0.155)	0.125 (0.152)	0.212 (0.155)
OWN_MS_BRA	0.332 (0.387)	0.148 (0.362)	0.192 (0.362)	0.387 (0.355)	0.271 (0.35)	0.019 (0.357)
log(FEES_ACCOUNT)	-0.023 (0.154)	0.179 (0.16)	0.183 (0.16)	0.392** (0.164)	0.437*** (0.161)	0.17 (0.153)
log(OP_COSTS)	0.166 (0.116)	0.192* (0.114)	0.176 (0.115)	0.126 (0.112)	0.101 (0.11)	0.202* (0.107)
SO_EC_CLUSTER 5-10		-0.389*** (0.125)	-0.389*** (0.125)	-0.334*** (0.122)	-0.305** (0.12)	-0.377*** (0.123)
O_D_RATIO		0.057*** (0.010)	0.060*** (0.01)	0.037*** (0.011)	0.030*** (0.011)	0.048*** (0.009)
log(O_D_AMOUNT)		-0.284** (0.132)	-0.259* (0.133)	-0.097 (0.136)	-0.203 (0.138)	-0.306** (0.129)
DEP_CRED_RATIO		-0.002** (0.001)	-0.002** (0.001)	-0.003*** (0.001)	-0.003** (0.001)	-0.001** (0.0003)
COLL_CRED_RATIO			-0.002 (0.002)	-0.005** (0.002)	-0.003 (0.002)	-0.001 (0.002)
log(LOAN_AMOUNT)				-0.561*** (0.143)	-0.573*** (0.14)	
LOAN_DURATION					-0.015*** (0.005)	-0.014*** (0.005)
Constant	3.715*** (0.887)	4.775*** (1.218)	4.660*** (1.218)	8.962*** (1.612)	10.634*** (1.673)	5.533*** (1.222)

Observations	239	239	239	239	239	240
R²	0.601	0.671	0.674	0.695	0.707	0.684
Forward stepwise- BR Range	1.15-1.04	1.15-0.64				

(1) הנתונים בסוגריים מתארים את סטיית התקן

(2) *מייצגת רמת מובהקות של 90%;

**רמת מובהקות של 95%;

***רמת מובהקות של 99%.

טבלה נ-7: התפלגות כתובות הלקוחות לפי מגזר

מספר תצפיות ראשוני לפני זיהוי כתובות	שלב 1: מספר תצפיות לאחר זיהוי כתובות	שלב 2: מספר שיוך כתובות לאזור סטטיסטי	שלב 2: שיעור מתוך סכ"ה	שלב 1: שיעור מתוך סה"כ	שלב 1: מספר תצפיות לאחר זיהוי כתובות	שלב 2: שיעור מתוך סה"כ	מספר תצפיות ראשוני לפני זיהוי כתובות
יהודי	6,087,444	5,821,641	88%	88%	6,087,444	88%	5,821,641
ערבי	850,034	787,944	12%	12%	850,034	12%	787,944
מעורב	16,913	15,797	0%	0%	16,913	0%	15,797
סה"כ	6,948,694	6,625,380	100%	100%	6,948,694	100%	6,625,380

מקור: מענה הבנקים על דרישת הנתונים, עיבוד רשות התחרות

6.6 התפלגות סניפי המדגם על פי מגזר ואשכול חברתי כלכלי

טבלה נ-10: התפלגות סניפי המדגם לפי מגזר ואשכול סוציאקונומי של האזורים הסטטיסטיים בהם הסניפים פעילים

מגזר	אשכול סוציו-אקונומי	מספר סניפים
המגזר היהודי	1-4	98
	5-10	121
המגזר הערבי	1-4	109
	5-10	12

BR	SO_EC_CLUSTER	LOAN_AMOUNT	O_D_AMOUNT	OP_COSTS	FEES_ACCOUNT	LOAN_DURATION	COLL_CRED_RATIO	O_D_RATIO	OWN_MS_BRA	90_DAYS_R	IMP_CRED_R	WRITE_OFF_R	PC1	
0.15	0.02	-0.16	-0.17	-0.14	-0.20	-0.09	0.43	0.52	-0.11	0.04	0.17	0.16		PC1
0.10	0.07	-0.01	0.13	0.18	0.02	0.11	0.04	0.14	-0.08	-0.04	-0.02			WRITE_OFF_R
-0.10	-0.20	-0.28	-0.02	0.19	-0.13	-0.41	-0.10	-0.01	-0.45	0.02				IMP_CRED_R
0.11	0.07	0.21	-0.15	-0.16	0.21	-0.13	-0.10	-0.16	0.05					90_DAYS_R
-0.07	-0.05	0.51	-0.19	-0.10	0.05	-0.11	-0.24	-0.15						OWN_MS_BRA
0.11	0.09	-0.40	-0.05	-0.06	-0.38	-0.09	0.55							O_D_RATIO
0.12	0.12	-0.20	0.12	-0.06	-0.37	0.32								COLL_CRED_RATIO
0.00	0.08	-0.03	0.36	0.01	0.03									LOAN_DURATION
0.36	0.33	0.37	0.32	-0.19										FEES_ACCOUNT
-0.49	-0.24	-0.07	0.21											OP_COSTS

0.22	0.21	0.18					O_D_AMOUNT
0.03	0.10						LOAN_AMOUNT
0.50							SO_EC_CLUSTER
							BR

BR	SO_EC_CLUSTER	LOAN_AMO UNT	O_D_AMO UNT	OP_CO STS	FEES_ACCO UNT	LOAN_DURA TION	COLL_CRED_ RATIO	O_D_RA TIO	OWN_MS_ BRA	90_DAY S_R	IMP_CRE D_R	P C1	
0.09	0.12	0.28	-0.02	-0.08	0.12	0.25	0.03	-0.35	0.12	-0.24	-0.74		PC1
- 0.12	-0.09	-0.15	0.13	0.07	-0.07	-0.08	-0.03	0.24	-0.05	0.11			IMP_CRED_R
- 0.12	0.04	-0.18	-0.08	-0.05	-0.17	0.11	-0.14	0.09	-0.07				90_DAYS_R
- 0.12	-0.07	-0.26	-0.29	-0.46	-0.08	-0.22	-0.32	0.24					OWN_MS_BR A
- 0.08	0.04	-0.63	0.13	-0.23	-0.24	-0.49	-0.01						O_D_RATIO
0.22	0.08	-0.05	-0.08	0.03	-0.07	0.20							COLL_CRED_ RATIO
0.25	0.14	0.30	-0.12	0.06	0.06								LOAN_DURA TION
0.19	0.05	0.59	0.54	0.42									FEES_ACCOU NT

-0.31	-0.22	0.21	0.32				OP_COSTS
0.26	0.15	0.41					O_D_AMOUN T
0.38	0.19						LOAN_AMOU NT
0.48							SO_EC_CLUS TER
							BR

